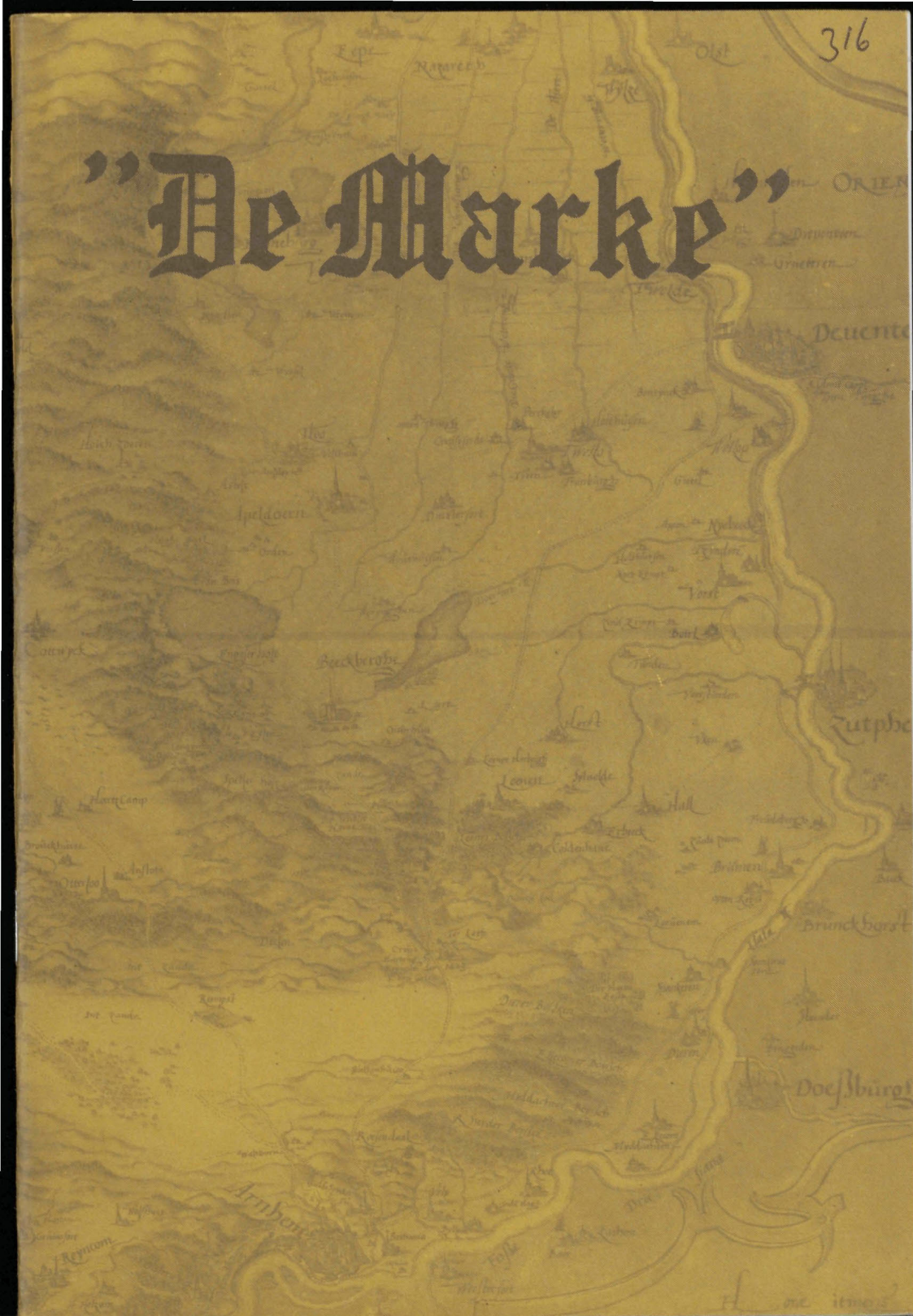

„De Marke“

1133 - 316

g - d - 70

DE MARKE

Orgaan van de Oudheidkundige Vereniging "De Marke"
Beekbergen - Brummen - Eerbeek - Hall - Klarenbeek - Loenen
20e jaargang (1996)

Samenstelling van het bestuur:

H. Phielix, Meengatstraat 108, 6971 VH Brummen, ☎ (0575)562068
voorzitter

R.W.P. de Vries, H.A. Grizellstraat 21, 6961 DN Eerbeek, ☎ (0313)651033
secretaris

J. Zengerink, Rhienderensestraat 53, 6964 BH Hall, ☎ (0313)651960
penningmeester

L.M. Helfferich-van der Kleij, Boerhaavelaan 66, 6961 ZW Eerbeek, ☎ (0313)651691

W.T.M. Klomp, Langschoten 71, 7371 EP Loenen, ☎ (055)5052276
bibliothecaris

J.R.B.W. Krepel, Vijverweg 2, 7382 BV Klarenbeek, ☎ (055)3011330

J.A. de Ruiter, Narcisstraat 23, 6971 AW Brummen, ☎ (0575)564062

Samenstelling van de redactiecommissie:

J. Coenraads, Händelstraat 2, 6961 AC Eerbeek, ☎ (0313)652636

B. Derksen, Rhienderensestraat 37a, 6964 BH Hall

M.B.J. Kobussen, Voorsterweg 85, 7371 EK Loenen, ☎ (055)5051558

J.A. de Ruiter, Narcisstraat 23, 6971 AW Brummen, ☎ (0575)564062
eindredacteur

VOORWOORD

In deze aflevering treft u weer een aantal artikelen aan die in verschillende variaties de geschiedenis van onze regio tot onderwerp hebben.

De helft van het blad wordt ingenomen door het tweede deel van de bijdrage van Leo Lensen over Brummen in de Middeleeuwen. Duidelijk blijkt dat hij diep gegraven heeft in de *papieren* bronnen. Jan Coenraads laat in een artikel over "de AWN" zien wat er organisatorisch schuil gaat achter het graven in ons nationale *bodemarchief*, een heel andere manier om je te verdiepen in de geschiedenis.

Martin Jochems besteedt uitgebreid aandacht aan het Beekbergense gaakoornregister, dat al eerder in ons orgaan aan bod kwam. Hij plaatst het in een duidelijk historisch kader, onder toevoeging van een transcriptie. Deze laatste levert bovendien een groot aantal persoons-, huis- en veldnamen op.

Martien Kobussen gaat in op het "Spinfonds". Na lezing zal het u duidelijk worden dat dit niets met insecten te maken heeft.

De redactiecommissie wenst u veel leesplezier.

INHOUDSOPGAVE

	blz.
Het kerspel Brummen in de Middeleeuwen (vervolg) <i>L. Lensen</i>	5
Kerkegarven, gaekoorn, tienden en andere rechten van de kerk van Beekbergen <i>G.M. Jochems</i>	28
“Spinfonds” was armen tot grote steun <i>M.B.J. Kobussen</i>	41
De “AWN” <i>J. Coenraads</i>	44

HET KERSPEL BRUMMEN IN DE MIDDELEEUWEN (VERVOLG)

Afdrachten in de Hofte Brummen voor Elten

De pacht aan Elten werd gedeeltelijk betaald in graan, voor de akkers, en verder in muntgeld voor de weilanden en de stroken met hakhout enz. Die laatste verplichting werd ook wel de "groenpacht" genoemd. De graanpacht (niet uitdrukkelijk vermeld, maar gebruikelijk was de vierde garve, dus 25 %) moest op de Hof worden ingeleverd. In geld betaalden de pachters samen omstreeks het jaar 1350 vierendertig gulden, en elf pond bijenwas voor zes boerderijen, inclusief de tienden van 'Werkoorden' (ook Werforden) in Leuvenheim en de tienden van Oeken, die aan een pachtboer werden 'verdingt'.

De man die namens Elten op de Hof in Brummen meyer was, was tevens 'boerrichter' van de buurtschap. Hij had de verplichting voor de buren van Brummen een stier en een beer (mannetjesvarken) te houden, waarvoor hij met Sint Maarten in de Winter een vergoeding van die buren ontving. De abdis stelde samen met de proost van de Sint Pieter uit Utrecht ieder jaar de prijs van het bier vast, zoals die ook door de schepenen van Zutphen - met de broodprijs - werd voorgeschreven of 'gezet'. Of dit ook inhield dat men accijns hief blijkt niet uit de tekst. Het vaststellen van de prijs wijst erop dat bier niet of slechts gedeeltelijk thuis werd gebrouwen. Van een zetting van de broodprijs was in Brummen natuurlijk geen sprake. Op ieder erf bakte men zijn eigen brood.

De tijns (kleine erfpacht) van erven die Elten niet verpachtte bedroeg in totaal 43 oude groten - een groot was twee denariën of penningen - en nog 35 penningen met een molder (mud) tarwe. Dit graan werd geleverd door Hackfort dat waarden aan de IJssel had. De meeste tijns werd betaald door de Commandeur van de Duitse Orde op de Hof te Dieren, die veel Brummense goederen onder zich had.

Onder de tijnsbetalers treffen we verder een Bentinck aan uit een ridderschapsgeslacht dat in de oorkonden over Oeken soms ook "Bentinck genaamd Onbescheiden" heette. Andere bekende namen van grondbezitters in Brummen waren Heer (d.w.z. priester) Johan van Tricht, die omstreeks 1345 in Zutphen pastoor was van de Nieuwstadskerk, en de dames Mette van Holthuesen en Belie van Vreden te Zutphen, uit twee bekende schouten- en schepenfamilies. De familie Van Holthuesen had bezittingen aan beide zijden

van de IJssel, namelijk in Cortenoever en in Toldijk onder Steenderen. Door het noemen van Heer Johan van Tricht kunnen nu de aantekeningen over de rechten in Brummen uit het dodenboek van Elten beter worden gedateerd. Een studie door F. Kist uit 1854 gokte op "eind veertiende eeuw", maar Heer Johan leefde een halve eeuw eerder. Zijn familie leverde ook een schout en enkele schepenen van Zutphen en had een 'huis Utrecht' in de Lange Hofstraat aldaar.

Het hoofdgeld van Brummen dat aan Elten moest worden betaald werd niet gespecificeerd. Het bedrag was aan ieder bekend en bleef gelijk. Er werd alleen vermeld wie er moesten betalen. Het zijn allemaal horigen van Elten geweest. Ze zijn soms met toestemming van de abdis uit Brummen vertrokken, meestal voor een huwelijk. Er is in deze opsomming vaak sprake van de kinderen van een bepaalde vrouw, want de stand van de moeder telde.

Hier de namen in enigszins aangepaste spelling: Wessel, zoon van Aleid Soeren, Griete Maas en Hendrik haar zoon, Frederik Davidsz., Berte Schrijver (de naam Schrijver kwam veel voor in Arnhem). Johan Schrijver en Maes haar zoon (vrouwen konden ook Johan heten), Belie (Elisabeth of Isabella) haar dochter, Evert en Johan, zoons van Jutte ter Poorten (ook een Zutphense naam), Stiene Gelrinck uit Varssevelde, Griete van den Ghoy, Hendrik en Bernt haar broers. Het Ghoy was de streek van Hengelo (G.) en Zelhem. Die lagen "up den Ghoy" ¹⁾. Verder waren horig Mechteld van Goethe, Albert de Rebber met zijn zusters Fenna, Jutta, Greta, en Gertruid die in Baak woonden; Warner Lutgarden, de zoon van de dochter van Gertrud Jutten, en dan Wobbe van Bronkhorst. De kinderen van Wendel en Aleid, Berta uit Dieren, en Aleid met Fie haar dochter, Celie (Cecilia) ter Wedeme (van de pastorie of van het goed Wedung in Eerbeek?), Bernt van Nyrt en Gadeken zijn neef, Arnt en Derk van Goethe. Werner, Wolter, Aleit en Gertrud van de Lindenschaete, broers en zusters. Die woonden in Wilp. Dan Aleid, Hendrik, Berend en Jutte zusters en broeders. Ze woonden in het kerspel Warnsveld en waren de kinderen van Albert Garitkens.

Al deze personen waren dus horigen van Elten en betaalden hoofdgeld. Ze hadden geen eigen grond en betaalden dan ook geen belasting aan de graaf of hertog. De abdis betaalde die belasting wel.

¹⁾ Het klooster Elten bezat zelf het Gooi bij Hilversum met de kerk van Naarden, een keizerlijke schenking.

In totaal kreeg Elten per jaar aan graanrenten uit Brummense goederen wegens vroegere schenkingen of misschien wegens hypotheeken 24 molder rogge met 22 schepel rogge uit veertien erven en uit diezelfde erven 41 molder met 32 schepel gerst. Vier schepel was een molder. Een molder was oorspronkelijk de hoeveelheid die in een keer werd gemalen.

De erven die deze renten leverden waren: To Hoernerden, To Nortelen (een bezit van de Johanniters uit Arnhem), To Kiegelberg (Kolberg was later een erf in Cortenoever), To Veenhuysen in Hummelo, To Gunsvoot, To Zoerpinc (Zuid-Pirinc, onder Steenderen; het werd nog in 1328 gepacht door de Heer van Bronkhorst die ook netjes betaalde "in den Hof te Brummen"). Andere hoven die aan Elten betaalden waren To Hagemans, To Bovendorp, To Avenhave (Ovenhoeve?) dat bewoond werd door Heylwich Kuits, To Kideldinck, van Deric ter Ghoer, Ter Molen van Ghijsbert ter Molen (even later was Bertold ter Molen schepen in Zutphen; de familie had ook het Heyinck in Tonden); verder het goed van Bernt van Nijert, het goed Werforden (in Leuvenheim) en tenslotte het goed Ten Poel van Ghert ten Goer. Er waren diverse goederen met de naam Ten Poll, o.a. werd later het Huis Voorstonden ook zo genoemd. Verder is het opvallend dat Elten ook een goed met de naam Boventorp bezat bij Arnhem. In het "Leenaktenboek van Stichtsche, Gaasbeekse en Overijsselsche Leenen gelegen in Gelderland" staat namelijk vermeld: De Hof te Bovendorp nu geheten Lennips molen. Dat is de molen in Velp die in 1965 na een brand werd gerestaureerd.

Wormgeld, heketgeld ende verken ende hoenre moesten eigenlijk in twee termijnen worden betaald. Wormgeld met Sint Geertruid (17 maart, feest van Geertruid van Nijvel) en heketgeld precies een half jaar later "op Sunte Lambertavent", de dag vóór 17 september. Daarnaast kreeg Elten dan nog enkele varkens en wat hoenders of kapoenen. Het wormgeld en het heketgeld werden uitgedrukt in munten: men betaalde 8 denariën of penningen per keer en de aanslag was voor iedereen gelijk. De erven die deze bijdragen betaalden waren dezelfde als die hiervoor genoemd bij de graanrenten. De bijdrage was een recognitie voor het recht van de erven die aan de IJssel gelegen waren om te vissen. Het heketgeld werd betaald voor het vissen op hecht (snoek) met de zegen, een vierkant net; het wormgeld voor het vissen met de hengel. De huismannen of boeren mochten de vis op de dagelijkse vismarkt in Zutphen aanbieden, maar het was verboden er onderweg naar de markt al iets van te verkopen.

Onder de verspreid liggende bezittingen van Elten werd de Dovenmate nog genoemd. Op een moderne topografische kaart vindt men aan de uiterste rand van de gemeente Brummen tussen de Hoedernesterbeek en de Voorster Klei het buurtje Dovenkamp, bij het erf waar de familie Snelder al enige generaties zit. Een "kamp" was bouwland, een "maete" was oorspronkelijk weiland. Wanneer hier een weiland ter plaatse bedoeld is, is de naam Dovenkamp dus meer dan zes eeuwen oud. De naam kan zijn afgeleid van een naburige steenoven en is dan eigenlijk: De Oven Kamp.

Vermelding van de naam Dovenkamp op een topografische kaart uit 1913

Een bijzondere bede

Een enkele keer kreeg de graaf/hertog nog kans een extra bede te innen. De opbrengst van een bede die kort voor 1339 (toen de graaf hertog werd) is geïnd is op vellen perkament genoteerd. Van de administratie van afdrachten op de Veluwe is een deel verloren gegaan maar wat de bewoners of grondbezitters van Brummen betaalden bleef volledig bewaard. De afdrachten staan op 24 stroken perkament, zo'n veertien centimeter breed, met een gezamenlijke lengte van 9 meter.

Nadat andere Veluwse kerspellen beschreven zijn lezen we op de rol: "Dit sin des graven lude in den ambacht Voerst, Reden, Brummen". Het eerste opschrift luidt "In Knorren cloft". Het Latijnse woord voor cloft, dat soms ook werd gebruikt, was columpna. "In Knorren cloft" zal dus betekenen: op de lijst,

strook of kolom van Knorren, die de administrateur was van dit ambacht. Gezien de namen die vermeld staan werd het onderdeel Brummen geadministreerd door Ger. Thulen. Hij noemde namelijk erven van de abdis van Elten en van de proost van het Utrechtse Sint Pieters kapittel. Bekende namen als Then Goer, Baventorp, Th. de Lange van Cortenoever, Ger kinderen Piric, Werfoert, Ghomsen oerde (bij de brug naar Steenderen), Lerinck, Roessinck, Ten Colck, Heyinck in Tonden, Alveraet (Alfert of Albert van Drienen?) van Oeken en Baerwolt ten Mersche komen voor. De Hof te Empe hoefde niets te betalen omdat die was verpand.

In het hele ambt werden 122 erven aangeslagen. Daarvan lagen er misschien 33 buiten het kerspel Brummen zoals in Dieren, De Steeg en Soeren. We nemen dus aan dat er 89 erven in het kerspel Brummen lagen. Maar niet alle buurtschappen werden genoemd.

Veertien van die erven waren van de abdij Elten, één van de koster, achttien van de Duitse Orde te Dieren (die vooral in Leuvenheim moeten worden gezocht), tien van het klooster Prüm, tien van het kapittel van Sint Pieter en één van de proost van Deventer. Dat zijn 54 erven van geestelijke instellingen. Resten nog 35 erven. Als eigenaars daarvan werden genoemd de Heren van Baer, Lathum, Keppel, Middachten en natuurlijk Bronkhorst. Misschien werd Eerbeek door een andere ambtman geadministreerd, maar Hall hoorde er in ieder geval bij. De rest van de erven werd bewoond door lieden van de graaf.

De eerste kooplui

Hoewel Leuvenheim, Brummen, Oeken en Wapse prachtig aan de rivier lagen en het meeste verkeer in die dagen over water ging zijn het op den duur geen handelsplaatsen geworden. Daarvoor had men immers de medewerking nodig van de heer. Op 14 juni van het jaar 896 had Rooms-Koning Zwentibold aan de kooplui van de portus (haven) Deventer rechten geschonken die hun voorgangers in Dorestad aan de Rijn hadden vóór de Noormannen hen daar verjaagden. In 1190/1195 schonk Otto I, heer van Gelre en Zutphen, aan het oppidum of de sterkte Zutphen soortgelijke rechten en tolvrijheden voor de jaarmarkt van Sint Walburgis (1 mei). In 1231 volgde Harderwijk en in 1233 volgden Emmerik, Lochem, Arnhem en Doetinchem.

Om in Deventer handel te kunnen drijven moest men lid zijn van het koopmansgilde. Van deze organisatie bleef de ledenlijst na 1249 bewaard op een rol van 15 vellen. Als handelaars in laken of wollen stof werden enige lieden van een familie Van Leuven, later Leuvenheim genoemd, opgenomen.

Een tweede familie met veel gildeleden heette Ockenbroeck, naar Oeken. In Brummen, Rhienderen en Oeken waren al vroeg Gelderse lenen met de naam Het Broeck. Leden van deze familie vestigden zich dus in Deventer en Zutphen. In 1325 woonde Steven van Ockenbroeck op de Korenmarkt (nu Groenmarkt) in Zutphen op de hoek van het steegje dat naar de Heukestraat loopt en Hoedenmakersstraatje werd genoemd (nu Schoenmakersstraatje). Er moet volledigheidshalve aan worden toegevoegd dat er ook een buurtschap Okkenbroek ligt tussen Holten en Schalkhaar. De naam kan zijn meegebracht door de (Deventer) koopman die daar de ontginning betaalde, maar dat is niet te achterhalen. Het is evenmin te bewijzen, maar wel waarschijnlijk, dat deze Zutphense Steven van Ockenbroeck dezelfde is als Steven, zoon van Egbert van Almelo, die de Hof te Empe erfde van zijn vader en indirect van zijn grootmoeder. Dat zou heel goed kunnen, want die grootmoeder is dan uit de familie Van Putten/Van Heeckeren. Steven regelde in 1333 de aankoop van een flink stuk woeste grond van de graaf voor de burens van Empe (zie hierna).

Op de in het voorgaande besproken rekening van de Veluwe ponschatting (bede) van kort voor 1339 komen in het kerspel Brummen twee namen voor van handelaren met grondbezit: Theodoor Wolkoper, die 10 schilling betaalde en Harman die ghewantman, die aangeslagen werd voor eenzelfde bedrag. "Ghewant" was laken of wollen stof.

In 1398 is Johan van Brummen burger van Zutphen geworden in het belang van zijn koophandel. Hij verspeelde een hele "cogge mit syn toebehoer" aan de kapende Hollanders. Hij en zijn gezellen leden daarmee 1250 gulden schade waar nog de kosten bij kwamen van hun terugkeer naar huis en kosten die gemaakt waren om hun schip terug te krijgen.

Schape zullen er in de waarden en op de heidevelden van het kerspel Brummen genoeg zijn geweest. Men hield de schape niet voor het vlees maar voor de wol en voor de mest. De wol werd kennelijk in een of andere vorm als grondstof of halffabrikaat in Deventer of Zutphen op de markt gebracht.

Uit Leuvenheim en Brummen zijn ook leden van de familie Spaen al vroeg naar Deventer, Zutphen en Hattem vertrokken waar ze als schout of schepenen werden genoemd. Ze dreven er ook koophandel.

Kleine boeren waren voor hun afzet afhankelijk van zulke plaatselijke handelaren. Een graaf die mensen zocht voor zijn nieuwe bestuur (het landrecht), wendde zich tot dergelijke personen die konden lezen en schrijven.

Bovendien moesten ze geld hebben om zo'n ambt in pand te kunnen nemen, want verpanding van de baantjes werd de normale methode van uitgifte. Tenslotte hadden ze geld nodig om een borgsom te kunnen storten. Een Erembert van Empe (1231) met anderen uit zijn familie en een Johan Spaen werden schouten van Zutphen "binnen en buten". Gerlacus en Lubbert van Empe werden richter van de Veluwe. Een Johan van Noordinck (Noordenk) werd pander en 'schout' (bedoeld is stadhouder van de schout) in het ambt Brummen.

Die kooplui-grondbezitters waren ook de mensen die het geld en de organisatie moesten leveren voor de eerste poldertjes die de Raden van de graaf graag zagen verschijnen. Daarbij was de Vlaamse bisschop van Utrecht, Guy van Avesnes, hun grote voorbeeld. Hij begon in 1308 langs de IJssel met systematisch inpolderen en stelde daarvoor een dijkbrief op. Hij wilde een dijk van het klooster Ter Hunnepe, bij de mond van de Schipbeek, tot de zee. De Gelderse graaf moest toen ook beginnen want als langs Salland een dijk kwam werd het water afgewenteld naar de Veluwe.

Op zijn laatst in 1309 had graaf Reinald met zijn Raden zijn uniforme landrecht ingevoerd op de hele Veluwe. De richter van Arnhem en de Veluwezoom trad toen op als hoogste rechter in het kerspel Brummen, maar kreeg daar bijstand van leden van de plaatselijke ridderschap die als gerichtsmannen optraden en later ambtsjonkers werden genoemd. Ze hadden zich op drie manieren omhoog gewerkt: als dienstmannen met steeds meer taken zoals een wildforsterambt of een panderambt, als koopman op de jaarmarkten en tussenhandelaar voor hun buurtgenoten en tenslotte als kerkmeester, in Brummen, Wichmond of Hall.

Een van de lokale overheidsfuncties was die van peinder of pander. Hij legde beslag op goederen om boeten of belastingen te innen. Ook dit baantje werd tegen betaling door Gelre in pand gegeven. De graaf kreeg geld, betaalde er rente over en de pander trok een salaris en een deel van de inkomsten. Wie al geld had kon pander worden. Soms bleef zo'n ambt wel drie eeuwen in een familie.

Aangezien we in de Middeleeuwen zitten was een misdadiger niet klaar met een straf van de ambtman. Hij was ook zondaar. Sommige wandaden, de vreemde zonden, konden alleen behandeld worden door de bisschop. Zo kreeg Herman van Brummen, die doodslag had gepleegd, namens de bisschop door een scheidsrechter opgelegd dat hij een grote som gelds moest betalen, een

voetval moest doen, tien zielemissen voor zijn slachtoffer moest bestellen en zich verdienstelijk moest maken voor een klooster.

Brummense boeren economisch onafhankelijker

De gewone boeren waren allemaal op een of andere manier horigen of zijn dat geworden door zich als zodanig aan een heer, proost of klooster op te dragen. Er waren volschuldige erven, waarbij de heer bij een sterfgeval recht had op een deel van de erfenis, maar er waren ook tal van mildere vormen van afhankelijkheid. Iedere streek had daarvoor zijn eigen termen. In het Brummense sprak men van maalmannen, die o.a. onderhorig waren aan de Eltense abdij. Sommige boeren waren alleen wastinzig en betaalden bijenwas voor kaarsen aan een kerkelijke instantie zoals de abdis van Elten, waarvan hiervóór een voorbeeld werd gegeven. Iedereen hoorde liefst ergens bij met het oog op rechtsbescherming, want een individu had geen rechten in de Middeleeuwen. Men was burger van een stad, gewaarde in een marke, horige van een abdij enz.

In 1333, op zaterdag na Allerheiligendag, gaf graaf Reinald II van Gelre en Zutphen aan de malemannen van Brummen ruim twintig hoeven, zeven morgen en één hont land tot een edel, vrij erftijnsgoed. Een hoeve was een oppervlaktemaat, net als een morgen en een hont (1 hont was 100 vierkante roeden of ongeveer 0,14. ha; een morgen is 0,85 ha en vijftien morgen was een hoeve). Voor iedere hoeve (mansus) betaalden de maalmannen 10 schellingen en 8 penningen, bijna een pond. De transactie zal wel betekenen dat de grondbezitters van Brummen de beschikking kregen over ongeveer 270 bunder woeste grond, die hun gemeenschappelijk eigendom werd. De graaf hield alleen recht op een jaarlijkse tijns die in zijn hof Het Loo (bij Spankeren) met Sint Maarten in de Winter (11 november) moest worden betaald. Het bewijst weer eens dat de graaf in de buurtschap Brummen of Leuvenheim zelf geen hof had. In de buurtschap Empe verkocht de graaf 83 morgen en een halve hont aan Steven van Empe. In andere buurtschappen zal het net zo zijn gegaan.

De tijnsrollen van Brummen

De rekenmeester van de graaf richtte na deze verkoop van woeste grond een lijst in waarop hij aantekende welke grondbezitters in het kerspel Brummen de tijns betaalden en hoeveel. De lijst werd bijgehouden op een rol perkament, want een kasboek kende men nog niet. Zo'n lijst was minstens drie jaar

bruikbaar. Men noteerde dan ieder jaar in de kantlijn voor de naam de betaling. Als de marge vol raakte schreef men de namen over op een nieuwe rol en noteerde men weer de betalingen. Als iemand van de moederlijst bleek te zijn gestorven streepte men de naam door. De naam van de nieuwe tijsplichtige werd dan tussen de regels of onderaan toegevoegd. Van dergelijke rollen bleven er enkele als "Ligger van de tijsgoederen te Brummen" in het hertogelijk archief bewaard. Daarnaast zijn er latere lijsten van domeinhorigen en hun goederen.

Het opschrift van de oudste tijsrol luidt: "de census curti Loe" (de tijs van de hof te Loo in Spankeren). Er zijn ondertitels voor iedere buurtschap, zoals: "Van de census in Brummenerambt". Er staan verschillende bekende namen op, bijvoorbeeld die van Fenna Breden in Empe. Breden was een familie die in 1331 een cnappe, Johan Breden, afvaardigde naar het huwelijk van Reinald II en Alianora van Engeland. In die dagen leverde de familie ook een schepen van Zutphen. In 1329 woonde Nicolaus Breden in Zutphen en in 1348 Deryc. Ze belegden veel in grond. In 1350 was Herman Breden schepen. Hij woonde op de Houtmarkt die in zijn dagen enkele malen Brede(n)straat werd genoemd. Een Johan Breden was leenheer van het goed Neder-Helbergen, toen dit in 1357 overgedragen werd aan Zutphen om de IJssel te verleggen. Een Johan Breden werd ook nog wel eens ingehuurd om kooplieden veilig van Zutphen langs de Duizend Vrezen naar een Deventerse jaarmarkt te begeleiden.

Verder noemde men op de rol Henric Luesink van het goed Heyinck in Tonden; "luus" is riet en in de buurt lag de Luesmaet waar iemand later per vergissing (?) Lucasmaet van heeft gemaakt. De volgende bekende op de lijst was Rodolphus van den Mersche van het grafelijk domeingoed in Tonden. Dan Bela de Ouderzele (Oldenzaal) van het goed Wapsen. Dit goed ging over in de familie Van Blake en kwam voor 1383 in handen van Andries Yseren, uit een familie die 22 schepenen van de stad Zutphen leverde. Dan komt de vermelding van Thous (Matheus?) Enghelant. Het goed de Sonneberghe (in Rhienderen) stond op naam van Johan Bivanc, die een huis had in Zutphen in de Lokenstraat (nu Gasthuisstraat). Berent Schulten cum suis betaalden voor het goed (bonis) in Brummen, waarmee waarschijnlijk het goed De Braick zal zijn bedoeld. Berent, de schout, zal dan markerichter zijn geweest, omdat er "cum suis" (met de zijnen) staat. In deze periode waren een Lambert 's Meyers en later een Bernt 's Meyers schout of stadhouder van de schout in Zutphen. De pastoor van Brummen heeft flink meegedeeld bij de uitgifte van grond

door de graaf en moest dus ook tijns betalen. Hij kreeg zes hoeven of negentig morgen met nog twee hont. Dat was bijna 80 hectare. De costerij van Brummen kreeg een hoeve plus een hont of twaalf hectare.

Bekende namen buiten Brummen

Andere bekende namen van de tijnslijsten zijn die van Herman van Middachten met nog een Henric en een Lambert van dezelfde familie. Dan Henricus van Suederhuess (Suderas bij Wicmond), Henric Bentinck, wiens familie bezit had in Oeken, en Frederik de Bake die betaalde voor het goed Berghede (Borghede), een naam die meer voorkomt in de streek, o.a. onder Wilp. Werner de Cortenoever betaalde evenals Arnoldus de Wolfstege. Wolfstege was de naam van een erf aan de weg van Middachten naar de Imbosch. De boerderij heette eeuwen later nog zo. Arnoldus de Bakerweerde die op de lijst staat is met zijn familie opgeklommen tot 'Heer van Hackfort'.

Al deze namen van grondbezitters betreffen personen uit de ridderschap. Dat gold ook voor Nicolaus Spaen. Op Spaensweert woonde tot 1415 de familie van Spaen. In 1415 erfde Riquyn Cloeck, uit een Arnhemse schepenfamilie, het goed Spaensweert van zijn moeder, dochter van Willem Spaen. De familie Kloick hield Spaensweert tot 1591. Dit Spaensweert lag in het kerspel Steenderen.

Tijnsplichtige Werembertus de Kaldenhove woonde natuurlijk op het grafelijk domein achter Eerbeek. Caldenhove is later door hertog Karel van Gelre (1492-1538) aan een van zijn bastaardzonen gegeven die hij had bij Anna van Ruurlo. Haar andere zoon kreeg de Gelderse Toren in Spankeren. Anna trouwde na bewezen diensten met een Van Steenberg, zelf ook uit een Gelderse bastaardfamilie. Anna zelf kreeg voor haar diensten de halve Bakerweert van hertog Karel.

Godefridus de Werfforde (= werf-oorde) woonde in Leuvenheim bij de IJssel. Een oord was een driehoekig stuk land of eiland. In dit geval werd het eiland vroeger kennelijk als aanlegplaats/haventje (werf) gebruikt. De plebanen of zielzorgers van Spankeren en van Enghel (de kerk van Engheland bij Beekbergen?) moesten ook tijns betalen.

De meer dan honderd grondbezitters die op de eerste tijnslijst staan genoemd werden ingedeeld naar de buurt: Leuvenremark, Rhienremark enz. Er zitten veel namen tussen van welgestelde Zutphenaren als Huginck, Van Beynem, Ter Molen, Uppen Kelre, Franken, Van den Walle, Kreyneck, Meyerinck, Ten Colcke, Ten Mersche, Van Ghoy, Ter Poerten of Kremer, die allemaal in de

veertiende eeuw schepenen zijn geweest. De grote jongens hadden de grootste stukken. Van Steenberghe had 30 hoeven in Rhienderen of 380 hectare en Van Nijenbeek net zo iets. De lijsten tonen nog weer eens aan dat het grootste deel van het platteland in handen was van stadse heren. Het is echter beter de stelling om te draaien: grootgrondbezitters uit de ridderschap in de omgeving van Zutphen pikten oorspronkelijk de magistraatsposities van Zutphen in, later aangevuld door van elders komende grote kooplui. Een eerlijke handwerksman, gildemeester of niet, kwam daar helemaal niet aan te pas.

Het was wel een uitverkoop van woeste grond door de graaf die dringend geld nodig had (zie hierna). Zijn rentmeesters, zoals Werner van Doetinchem, waren het er ook niet mee eens. De standen van het Kwartier van de Veluwe, ridderschap en steden, zijn er op den duur tegen gaan protesteren want de domeinen waren wel van de graaf maar net zo goed staatsbezit. Er was nog geen scheiding tussen privé- en publiek vermogen. De graaf deed hetzelfde in die dagen in andere plaatsen op de Veluwe, zoals Hattem, waar 100 hoeven werden uitgegeven. Voordat de overdracht in Brummen uit 1333 plaats vond had de graaf de woeste gronden verpacht, wat allicht meer opleverde dan de tijns alleen.

Er is wel een excuus voor de politiek van de graaf te bedenken. Ontginning van woeste grond leverde meer produktie op, dus meer handel en daardoor meer tolgelden. Die waren gemakkelijker te innen dan de pachten op woeste gronden. Bovendien: als de graaf geen woeste grond uitgaf gingen de boeren misschien weg naar Pommeren of Pruisen.

De verkoop van woeste grond was misschien ook een lelijke streek van Reinald tegenover zijn tweede vrouw, prinses Eleanora van Engeland, die als bruidsschat recht had op inkomsten van de Veluwe. Eleonora of Alianora en Reinald leefden al heel snel na het huwelijk niet meer samen. Volgens de graaf was ze melaats, maar dat was een smoes. Over deze vorstenruzie maakte Staring bijna vier eeuwen later een gedicht. Daarin liet hij Eleonora met haar twee zoontjes in de voltallige Raad van de hertog verschijnen waar ze haar lijfje uittrok om haar gave huid te tonen.

Graaf Reinald had veel geld nodig om met zijn zwager, koning Eduard van Engeland, oorlog te kunnen voeren tegen Frankrijk, dat werd de Honderdjarige Oorlog (1337-1453). In ruil voor zijn diensten zou Reinald de hertogstitel krijgen, wat in 1339 ook gebeurde. Zo speelde de grote Europese politiek van die dagen een rol in de lokale geschiedenis van het kerspel Brummen. De graaf

verpatste zijn bezit op de Mars en Overmars bij Zutphen in diezelfde periode aan de stad.

Op zichzelf zou men tevreden kunenn zijn over deze 'democratisering' van het grondbezit maar de plaatselijke groten uit de ridderschap (en wie daar in binnendrongen, zoals de families Creynck, Van der Capellen en Schimmelpenninck uit de koopliedenstand) hebben er meer van kunnen profiteren dan de gewone boer, die zelden eigenaar van zijn erf is gebleven.

Weinig adel

Binnen het grondgebied van het kerspel Brummen komen we weinig namen van ridders en knapen tegen die daar een plaatselijke rol speelden. In de vroegste periode was er sprake van de heren van Putten en van Synderen (Voorst), maar die verloren veel, zo niet alles, in de strijd van Heeckerens en Bronkhorsten (zie hierna).

In 1231 werd Henric van Helbergen, ridder, vermeld als getuige bij de aankoop van Groenlo door Otto II. Daarbij kwam de familie Van Steenberg van Nijenbeek met bezittingen binnen het kerspel Brummen, dan de Bentincks genaamd Onbescheiden in Oeken, de familie Gherner, geheten van Eme (Emmer?), en tenslotte de Van Mekerens die in 1330 al in Brummen zaten en die in de vijftiende eeuw op De Rees terechtkwamen. In 1429 werd De Rees door Alphart Iseren opgedragen aan Gijsbert van Mekerem. Alphart deed dit waarschijnlijk in zijn kwaliteit van rentmeester van de Veluwe en niet als eigenaar. De naam Enghuesen die enige malen voor de Claring opdook verwijst ook naar een riddermatig geslacht evenals de familie Van Broeckhuesen die op De Poll of het Huis Voorstonden terechtkwamen. In de buurtschap Eerbeek met Hall zaten de Bronkhorsten. De rest van de grond behoorde zoals gezegd aan Zutphense kooplui, kerkelijke instellingen en gasthuizen.

Binnen het kerspel Brummen stond geen klooster, zelfs geen nonnenklooster, maar een zeer groot aantal erven en stukken land was in handen gekomen van geestelijke instellingen. Dit werd nog versterkt toen na 1400 Zutphense, Doesburgse en Arnhemse zusterhuizen van de Moderne Devotie meisjes van het platteland opnamen, die als intredegeld een medegave inbrachten. Voorbeelden zijn er genoeg. Het zusterhuis het Rondeel in Zutphen kreeg het Bronkhorstergoed in Eerbeek, parochie Hall en een stuk land in de Lucasweert (= Luesweert) in Wapse. De priester Hendrik van Essen kreeg voor het

Catharinaconvent of Wolfshuis vier akkers en weiden in Oeken zoals de Breetakker, de Colcakker en de Hesselmaat. Aan hetzelfde Zutphense huis kwamen de goederen Suydewijck en Noordewijck in Oeken. Dit bezit 'in de dode hand' werd steeds met kleine stukken uitgebreid door koop en ruil. Het klooster Munnikhuizen in Arnhem had bezit in Rhienderen. Het bezit van de abdij Elten en de tien hoeven van Sint Pieter uit Utrecht zijn al genoemd. Het was natuurlijk mooi en sociaal gedacht dat gasthuizen als het Zutphense Bornhof, het melaatsenhuis De Worf en het Arnhemse Sint Janshospitaal schenkingen kregen voor de armen, maar er ging op den duur wel erg veel van de opbrengsten naar buiten. De rechthebbenden hielden jaarlijks eisend hun hand op maar de Brummense boer liep het risico. De steden aten het platteland op. Naarmate de Middeleeuwen vorderden werd het steeds erger. Dat wordt nog eens gedemonstreerd in de volgende paragraaf.

Een nieuwe samenleving

Als je nieuwe bureu krijgt verandert je leefklimaat. Dat gold ook voor de bewoners in de diverse buurtschappen van het kerspel Brummen. Wie werden die nieuwe bureu?

De geschiedenis werkte op dit punt als een trekharmonica. Plattelanders trokken naar de stad, werden er welgesteld met nijverheid en handel en belegden een deel van hun geld in grond. In het beperkte stadsgebied was die echter niet te koop. Daar was praktisch alle onbebouwde grond gemeenschappelijk eigendom. Men erfde of kocht dus grond, bij voorkeur in het voormalige woongebied van de familie. Daarbij speelde nog een doorslaggevende rol dat in 1309 het hofstelsel op de hele Veluwe was afgeschaft. De hof, of het centrale erf van een buurt, was geen juridisch en bestuurlijk centrum meer. Hij had alleen economische betekenis. Iedereen met geld, dus ook kooplui, konden nu een hof kopen, pachten of panden. Men profiteerde dan van de oude status die een hof had gehad. In veel gevallen liet met het oude hofhuis gewoon in tact en bouwde men een Huis met dezelfde naam op korte afstand. Bij de Hof te Empe kwam een Huis te Empe in handen van Zutphense kooplui van der Capellen en van Bourlo, bij de Hof te Dorth kwam een Huis Dorth, bij Olden Ampsen kwam het Huis Nijen Ampsen, bij de Hof te Baak kwam een Huis Baak, bij de Hof te Keppel kwam een Huis Keppel enz. Zo zal bij de Oldenhof van Voorstonden een Huis Voorstonden zijn ontstaan met de familie Van Broeckhuisen. De Oldenhof zelf werd versnipperd in diverse erfporties. Dit is precies te volgen in de notariële akten die toen "kentenissen"

heetten.

Er kwam geen nieuw Huis als de hof in pand werd genomen, zoals in Wapse. Als het pand werd ingelost was men immers zo'n huis kwijt.

Bij die bouw van nieuwe Huizen speelde nog een juridisch/ militair probleem een rol. De graaf van Gelre verwierf in 1231 het zgn. versterkingsrecht. Voor dien moest voor de bouw van ieder kasteel toestemming van de keizer worden verkregen, natuurlijk om te voorkomen dat zijn macht werd ondermijnd.

De keizers hadden juist met steun van de steden heel wat (roof)ridderburchten opgeruimd. Dat gebeurde zelfs systematisch bij tientallen tegelijk.

De Gelderse graaf kon echter na 1231 zijn ministerialen toestemming geven in plaats van hun hof of boerderij een kasteel te bouwen. Baksteen, een nieuw produkt, was na 1200 gemakkelijk bij het toekomstig huis te maken in een veldoven. Men had alleen klei en hout nodig. Men bouwde daarom een kasteel bij voorkeur op de grens van klei en bos en aan een beek. Het laatste voor de aanleg van een gracht en een watermolen.

Na 1231 is een nieuwe generatie kastelen op de Veluwe ontstaan, speciaal langs de routes die de graaf wilde beveiligen. In ruil voor de toestemming om te bouwen droeg de eigenaar het huis in leen op aan de hertog en maakte het tot een "open huis", waar de mannen van de hertog vrije toegang hadden. Het stichten van kastelen is waarschijnlijk nog bevorderd door de twisten van Heeckerens en Bronkhorsten van 1350 af, toen beide partijen zo sterk mogelijk probeerden te worden.

Naast de oude sterkten van de graaf/hertog en zijn edelen, zoals Rozendael, de Gelderse Toren, Keppel, Baer, Bronkhorst, Wisch, Putten, Synderen bij Voorst en Nijenbeek kwamen er nieuwe huizen in de veertiende eeuw. Het waren meestal wel voortzettingen van erven met een eenvoudiger status.

Die nieuwe kastelen hadden nog een klein oppervlak en waren meer hoog dan breed. Ze waren dan met een klein aantal mensen te verdedigen. Een voorbeeld van een dergelijk kasteel is de Waardenburg bij Holten. Er zijn daar opgravingen gedaan en de reconstructies kan men zien. De opvallendste voorbeelden van nieuwe kastelen op de Veluwe werden Middachten en de Cannenburch. Ze zijn als spieker begonnen. De nu zichtbare kasteelvormen zijn uit later tijd.

Een variant op de eigendom van grond was het bezit van grondrechten zoals tienden. De oude tienden, die aan kerkelijke instellingen behoorden, kwamen

rond 1300 voor weinig geld in de aanbidding. De inning op grote afstand (Utrecht, Werden, Paderborn of zelfs Maagdenburg) was moeilijk. De tijd dat de abt of de proost langs zijn hoven reisde om de rogge op te halen en wat hoenders mee te nemen was voorbij. De geldhuishouding had zich hersteld en de artikelen werden in geld afgerekend, maar de inning moest door klooster of kapittel verpacht worden aan een plaatselijke figuur, bijvoorbeeld een Heer van Bronkhorst. Die stak een flink deel in zijn zak. Dus was het net zo handig om de tienden niet meer te verpachten maar te verkopen, bijvoorbeeld aan een koopman, en het kapitaal dichterbij te beleggen. Alleen het klooster Prüm, met wel honderd bezittingen en een eigen rentmeester, kon het bezit op de Veluwe gemakkelijker handhaven. Het kapittel van Sint Pieter heeft wel tienden verkocht maar weinig grond.

De stadsbewoner die bezit verwierf of uitbreidde op het platteland kon vervolgens proberen door te dringen tot de ridderschap. Dat was aanvankelijk geen stand, bepaald door geboorte, maar een klasse, met een bepaald bezit: een verdedigbaar huis, 'rijzige' paarden, knechten en 'harnas', dat was de bewapening.

De oudste groep uit de ridderschap waren de ministerialen die op het goed van hun Heer van Gelre, van Bronkhorst, van Keppel, van Kleef enz. de leiding hadden gehad als meyer en altijd al militaire diensten hadden moeten vervullen. Dat gold natuurlijk niet voor de meyer op de Hof te Brummen want dat was een geestelijk goed, een 'vrede' of immuniteit. Het ligt ook niet in de lijn dat de Hof te Brummen werd versterkt en dat het gebouw het uiterlijk kreeg van een kasteel. Wel zal de Hof een spieker zijn geweest, een gebouw zoals Spaensweert in Steenderen, omdat er graan werd ingeleverd en opgeslagen. Dergelijke spiekers ("Speicher" in het Duits, een opslagplaats of zolder) waren hoog gelegen tegen het water en van steen uit beveiliging tegen brand. Uit de rekeningen van de hertog weten we dat in zijn grootste spieker, bij de tol te Lobith, af een toe een muizen- en rattenvanger langs kwam, die per gevangen rat werd betaald.

Het ligt ook voor de hand dat bij de Hof te Brummen een watermolen was gevestigd. Windmolens kwamen er pas in de dertiende eeuw, afgekeken in het Midden-Oosten tijdens de kruistochten. Ze waren duurder in onderhoud en dienden alleen ter aanvulling. De bouw van een watermolen zou de reden kunnen zijn geweest om de Hof te Brummen te verplaatsen. Er is in de lijst van bezittingen van Elten namelijk sprake van een "lutticken goed Brummen", wat dan de oude Hof zou kunnen zijn, de oorspronkelijke 'villa' uit 794. Een

Brummense watermolen werd gevoed uit een moerasgebied ten westen van de huisinge Engelenburg. De Leuvenheimse Beek die er parallel aan loopt kon ook worden gebruikt. Rond 1550 was er sprake van een molen van het goed de Braick.

Wie als koopman een goed kocht kon het altijd in leen opdragen aan zijn heer. Hij moest dan, zoals een goed leenman betaamde, het huis van zijn heer met een, twee tot zes "rijsige" paarden en knechten komen verdedigen. Maar ook hier was meer aan de hand. Het werd min of meer noodzakelijk een goed in leen op te dragen en het gebeurde bij tientallen.

In 1339 werd de Gelderse heer namelijk hertog. Dat hield in dat hij als vorst moest worden beschouwd. Tot 1795 schreef men "Vorstendom Gelre" en Gelderland was in de latere Republiek protocollair nummer één, nog voor het *graafschap* Holland. De band met het Duitse Rijk werd na 1339 losser. Een onderdaan van Gelre kon niet meer voor het Rijksgerecht worden gedaagd, tenzij de hertog recht weigerde. Dit maakte de onderdaan van Gelre meer afhankelijk van de hertog en zijn ambtenaren. Men sloot zich dus nauwer bij de hertog aan. Zelfs de 'groten' moesten dat doen. Die werden gelijmd met een tussentitel: bannerheer. Ze mochten zich op de landdagvergaderingen laten vertegenwoordigen en hun positie was erfelijk. Hun dochters werden de abdisen van Elten. Op de Veluwe waren geen 'groten' meer over die ontzien moesten worden en daar kwamen dus ook geen bannerheren.

Wat heeft het voorgaande met de geschiedenis van Brummen te maken? In alle buurtschappen van Brummen zijn tussen de horigen en ministerialen stedelingen binnengedrongen. Ze hebben er tienden en erven gekocht. Daarentegen werden juist de kastelen van de oude machthebbers gesloopt en ontmanteld. Dat gold bijvoorbeeld voor Putten en voor Synderen op de Voorsterklei. Zutphen gebruikte de stenen van Synderen voor de bouw van muren om de Nieuwstad. Die huizen, zoals Putten, zijn wel weer herbouwd maar kregen een andere positie. Het huis tegenover het oorspronkelijke Synderen kwam in handen van de familie Iseren uit Zutphen net als Wapse. Van den Walle kreeg Empe in handen.

De horige boeren van Elten, van de commanderie van de Duitse Orde in Dieren, van Sint Pieter in Utrecht en van de abdij Werden in de buurtschappen van het kerspel Brummen hebben stedelingen naast zich gekregen en de

positie van de ministerialen veranderde van hofmeyers in die van ambtenaren. Ze stonden als richter of pander in dienst van de landsheerlijke staat. Beide groepen gingen tot de Veluwse ridderschap behoren en tot de groep leenmannen van Gelre. Ze vormden op den duur een nieuwe geboortestand, waarin ook de talrijke bastaarden van het Huis Gelre en Gulik met hun afstammelingen werden opgenomen.

In Eerbeek had de Heer van Bronkhorst al bezit. Hij kan de Hof van de abdij Werden hebben overgenomen, maar zoals overal werd in die eeuw daar een nieuw huis gebouwd op de plek waar nu nog het Huis Eerbeek staat. Van Bronkhorst kon het huis gebruiken om te jagen. Zijn verblijf kwam ook de kerk van Hall ten goede. Daarin is door de Heren van Bronkhorst of hun vrouwen veel geïnvesteerd. Hemelsbreed lag het Huis te Eerbeek maar acht kilometer van zijn stamhuis.

Empe was al ver vóór 1300 bezit van de Heren van Putten. Ze hadden op Empe een leenman. De eerste die daar bekend was heette G(erlacus) van Empe. Hij was getuige toen graaf Gerard van Gelre in 1226 zijn vijf overeenkomsten met de bisschop van Utrecht sloot. Hij sneuvelde een jaar later met zijn broer Derck in de slag bij Ane tegen de Drenten die in opstand kwamen tegen nieuwe belastingen. In 1231 en 1232 werd Erembert van Empe genoemd als judex (richter) op de Veluwe of in Zutphen. Hij werd weer opgevolgd door een Thyaci (Mathijs). Vervolgens is er een reeks van mannen uit deze familie die richter van de Veluwe of schout van Zutphen werden. Ze heetten Gerlacus, Mathys, Lubbert of Dirk. De bewoner van Empe schijnt in het begin van de dertiende eeuw Paus te zijn genoemd. Die naam komt weer voor onder de ambtelijke personen die de grafelijke bede uit omstreeks 1330 inden.

Een Gerlacus Mathijsz. was in 1329 deken van Zutphen. Zo iemand werd benoemd door de graaf en trad op als ambtenaar die de graaf niets kostte. Hij had inkomsten uit zijn benificie. Zo was een deken in de veertiende eeuw tolgaarder bij Zutphen. Het kapittel heeft zelfs van de graaf moeten afdwingen dat zo'n deken een geestelijk persoon met wijdingen moest zijn. De proost van Zutphen was vaak rentmeester of kanselier (eerste minister) voor de hertog.

In de strijd tussen Bronkhorsten en Hekerens trokken die van Empe met Van der Putten aan het kortste eind en ze verdwenen uit de omgeving van de hertog. Leden van de familie bleven in Zutphen en brachten het daar tot

schepenen. Hun bazen, de Heren van Putten en Synderen, lijken met de Van Hekerens zelf de grootste verliezers uit de strijd van Hekerens en Bronkhorsten.

De Hof te Empe was door huwelijk al in handen gekomen van Egbert van Almelo, die het doorgaf aan zijn zoon Steven. Deze droeg Empe in 1349 over Johan ten Merssche uit een familie die zes schepenen van Zutphen leverde en een pastoor van de Nieuwstadskerk. De familie Van den Merssche is in de vijftiende eeuw in mannelijke lijn uitgestorven. Empe kwam daarna aan Arent van den Walle, die getrouwd was met Catharina van der Capellen.

Het eindresultaat was dat een Catharina, dochter van burgemeester Gerlach van der Capellen Hendriksz. van Zutphen, het Huis Empe in 1534 meebracht in haar huwelijk met Thomas van Bourlo, ook een burgemeester. Op een kaart uit de vroegste periode staat Empe dan ook als "Boirl".

Detail van de kaart van Christiaan 's Grooten uit 1557, waarop aangegeven het huis Empe ("Boirl")

In Leuvenheim speelde een familie Die Boese een rol. Ze waren drost van de Graafschap of richter op de Veluwe en een tak van die familie noemde zich van Mekereren. Een Gijsbert van Mekereren vestigde zich op het Huis de Rees. Hij was richter van Arnhem en de Velwezoom, raad en rentmeester van de hertog. Hij kocht in 1444 van Andries Iseren Alphartsz. uit Zutphen het goed Nevenvoirde in Leuvenheim.

Johan Spaen zat al in Leuvenheim en de familie in alle IJsselsteden. Ze deden mee aan de handel, werden ook schepenen en schout, dus ambtenaren, en een opvolger Willem Spaen gaf zijn bezit door aan een schoonzoon Kloick. Het goed Spaen bezat zelf lenen.

De Hof te Rhienderen kwam in de zestiende eeuw in handen van de Karthuizer monniken van Arnhem, die het kochten van de familie van Johan van Kukelsum, prior van de Bergkerk in Deventer. Misschien was het goed in deze familie gebracht door een joffer van de familie Van Munster van het Waliën. De Van Munsters hadden bezit bij Doesburg en raakten verwant aan de Hackforts uit Vorden. Waarom kocht het klooster goed in Rhienderen? Het had al in 1395 een erf in Rhienderen gekregen bij de intrede van broeder Steven Huginck uit een Zutphense schepenfamilie. Deze voorname riddermatige familie kwam enige keren voor op de Brummense tijnsrollen sinds 1336.

De familie Van Helbergen, al bekend uit 1231, verkocht een deel van het bezit in 1356 aan de stad Zutphen om een nieuwe loop van de IJssel te graven. Nakomelingen van Hendrik van Oldenhof, eigenaar van het Slijk tegenover Zutphen, hebben hetzelfde gedaan.

In de noordelijke delen van het kerspel Brummen was de familie Van Steenbergen van Nijenbeek eigenaar van veel bezit. Ze stamden af van een bastaard van het gravenhuis, zaten ook op de Cannenburch en werden dijkgraven van de Veluwe. In de strijd tussen Hekerens en Bronkhorsten hoorden ze bij de laatsten en dus bij de winnaars.

Door familierelaties met het geslacht Uppen Kelre en met geld verdiend in de wijnhandel kwam de familie Kreynck op Suydwijck in de buurtschap Oeken. De Van der Walle's en de Van der Capellens uit Zutphen kwamen op Hoog-Helbergen. De Schimmelpennincks hebben een lange aanloop nodig gehad. Ze waren in 1345 al in Zutphen. Ze waren mogelijk afkomstig uit Keulen en Duisburg. In 1306 passeerde een Schimmelpenninck uit Duisburg de tol van

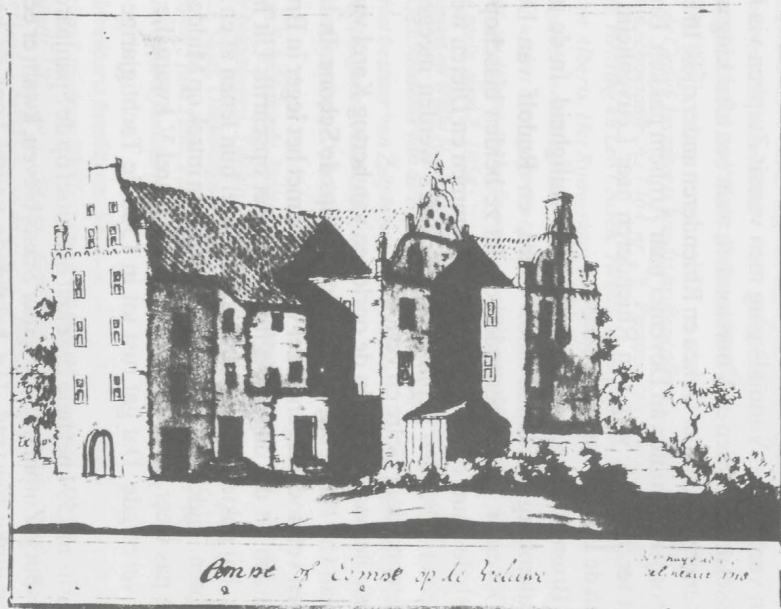
Lobith. Ze trouwden in bij de familie Van Steenberg van Nijenbeek. Daar stond dan wel een flinke bruidsschat tegenover. Een volgende generatie trouwde met een Joffer van der Oye, erfdochter van de Heer van Wilp. Met hun kapitaal pandden ze ambten als dat van rentmeester en schout en ze schoven zo de ridderschap binnen. De Schimmelpennincks zaten midden zestiende eeuw al op de Engelenburg en op Westenburg tussen de Engelenburg en het Huis Voorstonden.

De Van Broeckhuizens, schepenen van Zutphen, waren leenman op het Broeck in Rhienderen en het Broeck in Oeken. In 1484 liet joffer van Broeckhuizen door Gerrit Brinckes het poortgebouw van haar Huis de Pol op Veluwen ophogen en vierkant maken en een klapbrug over de gracht aanleggen. Hij nam die opdracht op zich voor het scholtengericht in Zutphen. Het Heyinck in Tonden kwam in handen van de schepenfamilies Van der Molen en Van Holthuesen, die hiervoor genoemd werden als eigenaars in Cortenoever.

Handeldrijven deden dergelijke families er allemaal bij. Je kon geld steken in een schip in de vorm van een maatschap. Op den duur was dat niet chic meer. Je stuurde dan hoogstens nog een knecht op pad of gaf ladingen mee aan beroepsschippers. De families leefden verder hoofdzakelijk van grondbezit, van het uitzetten van hypotheken en van het pachten van alle vormen van belastingen: bieraccijns, wijnaccijns, broodaccijns enz. Molens werden ook graag in pacht genomen. Wie eigen grond had was onder alle omstandigheden verzekerd van voedsel. Dat was heel belangrijk want er waren regelmatig jaren met grote tekorten en omhoogschietende prijzen. Dan werd de handel en de uitvoer verboden.

De contacten van Brummen

Het kerspel Brummen had een grote omvang. Er waren dan ook invloeden van verschillende kanten. De buurtschappen Leuvenheim en Brummen zelf waren minder op Zutphen gericht en meer op Arnhem, door de rechtspraak en het bestuur en door de grondbezitters. Daarentegen waren Wapse, Tonden, Empe, Voorstonden, Oeken en Hall voor een groot deel in Zutphense handen. Dat gold ook voor het strookje van het kerspel dat ten noorden van de Hoedernesterbeek of Oude IJssel tegen de Voorsterklei aanligt, met de IJsselweg en het buurtschapje Dovenkamp. De familie van het goed Stuvembergh in Hall leverde schepenen van Zutphen.

Het huis Empe in 1718.
Gewassen pentekening door Berkhuys. (R.K.D. 's-Gravenhage; particuliere verzameling)

De oude landweg Zutphen-Arnhem liep langs de oostkant van de IJssel over Steenderen, Drempt en Doesburg. Wie van Leuvenheim en Brummen naar Zutphen ging stak over naar Bronkhorst en was binnen de kortste keren in de Bronsbergen aan de Emmerikse Weg. De landweg naar Emmerik ging over Hummelo en Wehl. Een weg Brummen-Zutphen direct langs de linker IJssel-oever was er nauwelijks. Daar was ook te vaak wateroverlast. Er kwam pas een weg tegen 1600, vermoedelijk om militaire redenen en die weg (dijk) wordt dan oorzaak van veel ruzies. Vanouds ging men vanuit Zutphen via het veer over de Oude IJssel naar Tonden en Voorstonden, waar een aftakking was naar Hall en Eerbeek enerzijds en naar Oeken en Rhienderen anderzijds. In Eerbeek kon men een Noord-Zuidroute van Deventer naar Arnhem pakken. Brummen zelf lag dus wat terzijde. De weg van Rhienderen naar Leuvenheim liep op enige afstand van de Brummense dorpskern.

De ligging van Brummen was geen garantie voor veiligheid. In de jaren dat Zweder van Culemborg, gesteund door Gelre, en Rudolf van Diepholt, gesteund door Deventer, elkaar bestreden omdat ze beiden bisschop wilden worden werd de hele buurt onveilig gemaakt. Brummen en Dieren werden in 1421 door Deventerse benden gebrand en gijzelaars werden meegenomen. Zweder werd gesteund door Gelre en verloor.

Dergelijke ellende herhaalde zich in de oorlogen van hertog Karel van Gelre tegen Maximiliaan van Habsburg en zijn zoon Philips de Schone. In 1504 lag Philips tijdens een veldtocht tegen Karel van Gelre met het leger in Brummen want zijn oorkonden uit die dagen beginnen met het opschrift: Uit het leger onder Brummen. Hij pakte alle aanhangers van Karel hun lenen af en schonk die aan partijgenoten. Tijdens die veldtocht nam hij zijn intrek op Middachten.

De vrede keerde pas weer toen Gelre in 1543 aan Karel V kwam die het met de Nederlanden verenigde. Dat gaf rust tot in 1568 de Tachtigjarige Oorlog begon.

Nadat prins Maurits in 1591 het hele IJsseldal definitief op de Spanjaarden had veroverd en Doesburg, Zutphen en Deventer Staats bleven, kwam er een einde aan de oude kerkelijke toestand. Dat betekende vooral voor de kerkelijke Veluwe en helemaal voor het kerkelijke Brummen een ingrijpende verandering. Door het wegvallen van de hertog werd het bestuur van de Veluwe in het vervolg helemaal beheerst door ridderschap en steden. Binnen het kerspel Brummen betekende dat een hoofdrol voor de ridderschap voorzover die overging tot de Hervorming. De Middeleeuwen waren voorbij.

Bronnen en literatuur

- *Archief Leenkamer van Gelre en Zutphen*
- *Archief van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen (vooral de inventarisnummers 56, 73 en 83, en de tijnsrollen)*
- *Christian de Backer, De Karthuize Monichusen bij Arnhem, Destelbergen 1983*
- *P.N. van Doorninck, Schatting van den Lande van Gelre voor de Veluwe van het begin der 14e eeuw, Haarlem 1905*
- *P.N. van Doorninck en P.C. Molhuysen, Staat der bezittingen van Herbert van Putten, Haarlem 1902*
- *L.P.W. de Graaf, Inventaris handschriftencollectie Kreynck (nr. 21: Kentenissen, nr. 27: Signaten schoutambt na 1464, nr. 28: Protocollen Schout ambt na 1499)*
- *Willy H. Heitling en Leo Lensen, Twintig eeuwen volk langs de IJssel, Zutphen 1980*
- *W. Jappe Alberts, Het Rijnverkeer bij Lobith anno 1306, Zutphen 1986*
- *N.C. Kist, Het necrologium en het tijnsboek van het adellijk jufferen stift te Elten, medegedeeld uit het onuitgegeven oorspronkelijk handschrift, benevens een geschiedenis van de abdij, in: Nieuw Archief voor Kerkelijke geschiedenis inzonderheid voor Nederland, nieuwe serie, deel 2, 1854*
- *Leo Lensen en Willy H. Heitling: Stad in de Middeleeuwen, Zutphen z.j.*
- *idem, Geschiedenis van de Hanze, Deventer 1990*
- *idem, Het bestuur van Zutphen in de Middeleeuwen; een studie naar de stedelijke elitevorming (uitgave in voorbereiding)*
- *H.R. van Ommeren, De koopmansgilderol van Deventer 1249-1387, 's-Gravenhage 1978*
- *A.P. van Schilfgaarde, De graven van Limburg Stirum in Gelderland en de geschiedenis hunner bezittingen, 3 delen, Assen 1961*
- *L.A.W.J. Sloet, Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen tot op den slag van Woeringen 5 juni 1288, 2 delen in een band, 's-Gravenhage 1872-1876*
- *idem, Inventaris familie van Rhemen, 2 delen (Rijksarchief in Gelderland, toegang 0831)*
- *idem, Inventaris familie van Rhemen, deel pamfletten en bibliotheek (Rijksarchief in Gelderland, toegang 0908; vooral de inventarisnummers 106 en 108)*
- *W.E. Smelt, Het Oud Archief der gemeente Zutphen, eerste en tweede stuk, Utrecht 1940*
- *C.L. Verkerk, Coulissen van de macht, Hilversum 1992*
- *R. Wartena, De stadsrekeningen van Zutphen 1363-1445/46, 3 delen, Zutphen 1977*

Kerkegarven, gaekoorn, tienden en andere rechten van de kerk van Beekbergen

In voorgaande jaargangen van "De Marke" verschenen twee artikeltjes over het zogenaamde mis- of gakoren van de kerk van Beekbergen ¹⁾. Na enige oriëntatie in literatuur en bronnenmateriaal blijkt dat hier toch meer over te vinden is dan ik aanvankelijk dacht. In dit artikel wil ik dit onderwerp in een breder kader plaatsen van het geheel van de inkomsten van de kerk van Beekbergen sinds de Middeleeuwen. Het gakoren was daarbij een van de middelen van de kerkelijke inkomsten. Het totaal van deze inkomsten willen we nu nader gaan bezien. Daaruit zal blijken dat dit onderwerp weer interessante aanknopingspunten levert voor onderzoek naar de geschiedenis van erven en landerijen.

De parochie Beekbergen

In 1253 is er een rechtszitting op een heuvel, genaamd "Uchtelerberg", bij "Bekberge". De pastoors van Apeldoorn en Beekbergen, "Thitmarus, plebanus de Apeldoorn" en "Nycholaus de Bekberge" zijn daarbij aanwezig. Dit is de eerste vermelding van Beekbergen in de geschiedbronnen en tevens blijkt daaruit dat Beekbergen een afzonderlijke parochie is met een eigen pastoor ²⁾. Vermoedelijk is de parochie Beekbergen een zogenaamde vrije kerk, waarbij de bevolking zelf de kerk stichtte en de voordracht deed bij de bisschop van een te benoemen pastoor. Dat Beekbergen een afsplitsing, een dochterkerk, zou kunnen zijn van een groter geheel, de moederkerk, is aannemelijk. Zo waren tiendrechten bij de kerk van Beekbergen nauwelijks aanwezig. Deze rechten bleven meestal verbonden aan de moederkerk waarvan de nieuwe parochie een afsplitsing was ³⁾.

De kerk verkreeg haar inkomsten uit goederen en landerijen die al dan niet tot haar bezit behoorden. De bezittingen van de kerk waren verkregen door schenkingen en legaten. Naast inkomsten uit eigen bezittingen kon de kerk ook rechten hebben op inkomsten uit goederen die niet tot het kerkelijk bezit behoorden. Deze rechten werden in het algemeen "uitgangen" genoemd.

De kerkelijke bezittingen en rechten waren verdeeld over de afzonderlijke onderdelen van de kerk: de kerkfabriek (sinds de negentiende eeuw: de kerkvoogdij), de pastorie, de kosterie, de vicarie en de armengoederen, later meestal diakonie genoemd.

Kerkelijke functionarissen

Aan de kerk waren functionarissen verbonden met elk hun specifieke taken. Oorspronkelijk waren dit enkel geestelijken, maar sinds de dertiende eeuw waren er ook leken die een kerkelijke verantwoordelijkheid droegen.

De pastoor, de leidende figuur, was belast met de zielzorg, wat inhield het toedienen van de sacramenten, preken, catechiseren en vermanen. Aan het ambt, het officium, was een vast blijvend inkomen uit de kerkelijke goederen, het beneficium, verbonden. Het beneficium van de pastoor werd de wiem of weme genoemd, later meestal pastorie. Dit was in overdrachtelijke zin ook de woning van deze geestelijke. Tot de pastorie behoorden landerijen die verpacht werden en uitgangen van landerijen en erven die geen kerkelijk eigendom waren.

Naast de pastoor kende de parochiekerk ook andere geestelijke beambten: de vicaris of kapelaan en de koster. Ook in Beekbergen komen deze voor. In de parochiekerk was naast de pastoor de koster onmisbaar. Het latijnse woord voor koster, custos, betekent bewaarder. Hij had dan ook het beheer over de kerkregisters, zoals doop- en trouwregisters. Daarnaast was hij de pastoor behulpzaam bij de eredienst door de H.Mis voor te bereiden, de klok te luiden en het staan naast de pastoor wanneer deze zijn liturgische arbeid verrichtte. De koster hield ook de kerk schoon. Aanvankelijk diende de koster een geestelijke te zijn, echter sinds het eind van de Middeleeuwen waren het vaker leken. Naast het zuiver kerkelijke werk werd de koster door de pastoor of door de gemeente ook belast met de functies van schoolmeester en dood-graver⁴). Deze functie van koster veranderde in wezen na de Reformatie niet. Ook de koster had de beschikking over een aantal bezittingen en rechten waar hij zijn inkomsten uit trok, de kosterij genaamd.

Een derde figuur die in de parochie als kerkbeambte optrad was de vicaris, meestal een priester in opleiding die aan een vicarie verbonden werd. Deze vicarie was een stichting met het doel om een speciaal altaar in de parochiekerk in stand te houden. Hierop werden missen bediend voor het zieleheil van de stichter van de vicarie en eventueel voor anderen die de stichter in de stichtingsakte daartoe had aangewezen. De stichting geschiedde ter ere van God, van de Heilige Maagd Maria en van een of meerdere heiligen waarnaar het altaar genoemd werd. Het instandhouden van het altaar en het onderhoud van de vicaris werden bekostigd uit de bezittingen van de stichter, die in de stichtingsbrief daartoe waren aangewezen. Deze bezittingen konden bestaan uit goederen en renten in natura of in geld. De benoeming van een vicaris lag

in handen van de patroon ook "collator" genoemd. Dit was meestal de stichter en diens opvolgers of de pastoor, onder goedkeuring van de bisschop van Utrecht. Na de bisschoppelijke herindeling van 1559 werd dit de bisschop van Deventer onder wiens bisdom van toen af aan Beekbergen ressorteerde. De tweede bisschop van Deventer, Jelis of Gillis van den Berge, maakte verslagen van zijn visitaties die hij in 1571 hield bij de parochies in zijn bisdom. Deze "acta visitationes" bevatten veel gegevens over de parochies en hun vicarieën⁵). De parochie van Beekbergen kende vier vicarieën. De Onze Lieve Vrouwe vicarie werd gesticht op 6 maart 1458 door pastoor Johannes Holtuys, de geërfden van de Lierdermark en de parochianen. De pastoor, de holt-richter en de geërfden waren collator. De inkomsten van deze vicarie bedroegen in 1571 drieëndertig molder (1 molder is ca. 125 liter) gerst. Als vicaris zijn bekend Henrick van der Hell, genoemd in 1547, Bernt Coop of Gecxken, overleden in 1573 en per 31 januari 1574 Johan Everhardi, met goedkeuring van de proost van Deventer. Soms was de pastoor ook benoemd als vicaris. Van Bernt Coop is o.a. bekend dat hij als pastoor in 1573 is afgezet wegens moord. Vervolgens waren er de St. Anthonis vicarie, waarvan de stichtingsdatum onbekend is, de St. Anna vicarie, waarvan Bernardus Gecxken vóór 1571 vicaris was en de inkomsten jaarlijks vijf goudgulden bedroegen, en tenslotte de St. Catharina vicarie met als vicaris vóór 1571 Dirck Willems en in 1571 Egidius Hoppencamp. De inkomsten bedroegen jaarlijks 15 molder gerst⁶).

De Reformatie

Met de invoering van de Reformatie veranderde ook het karakter van de vicarieën. Zielemissen werden niet meer gelezen. Het Hof van Gelre oordeelde dat de vicarie-inkomsten wel ten nutte van de godsdienst moesten blijven overeenkomstig de oorspronkelijke bedoeling van de stichters en bestemde daarom in 1593 deze fondsen voor de opleiding van jongelieden tot predikant. Twee jaar later bepaalde het Hof dat van vicarieën met collatoren tweederde van de jaarlijkse inkomsten zou toekomen aan de bezitter en eenderde deel bestemd zou zijn voor de kerk en de school⁷). Omdat de marke en de predikant bezitters waren van de Onze Lieve Vrouwe vicarie ontvingen zij ieder hun aandeel. In de rekeningen van de marke is dit dan ook jaarlijks tot aan de opheffing van de marke verantwoord⁸). De inkomsten van de St. Catharina vicarie werden vanaf het midden van de 17de eeuw gevoegd bij het beneficium van de predikant. In het kerkarchief komt nog een legger voor van goederen

van de pastorie waarin ook de St. Catharina vicarie wordt genoemd ⁹⁾). Deze uit de Middeleeuwen daterende uitgang werd nog tot in 1945 in de rekening- en van de kerkvoogdij als "vicariekoren" verantwoord ¹⁰⁾), waarna dit recht vermoedelijk is afgekocht.

Kerk- en armenmeesters

Naast deze geestelijke functionarissen kwamen er sinds de 14de eeuw ook leken voor die een kerkelijke taak behartigden: de kerkmeesters en armenmeesters. Om enige controle en zeggenschap over de kerkelijke goederen te behouden werden uit de parochie twee kerkmeesters aangesteld. Zij beheerden de goederen die bestemd waren voor de instandhouding van de kerk, de zogenaamde kerkfabriek, maar mochten zich niet met de pastoriegoederen bemoeien. Zij hadden ook het toezicht op de koster. Deze taakverdeling gaf nog wel eens aanleiding tot competentiegeschillen. Vermoedelijk na een gerezen geschil over de inkomsten van de predikant kwamen de kerkmeesters en de gemeente met dominee Van der Linden in 1810 overeen dat het beheer van alle pastoriegoederen onder de kerkmeesters werd gebracht en dat zij de predikant daaruit jaarlijks een traktement van f 700 zouden betalen ¹¹⁾). Maar ook met de koster boterde het niet altijd. Koster Petrus van Delsen noemde kerkmeester Van Woudenberg in 1760 zelfs zijn vijand, omdat deze probeerde zijn rechten op sommige inkomsten te beknotten. Geschillen waren er o.a. over het bezit van de sleutel van de kerk, het recht om "Dames en Heren" in de kerk tegen betaling rond te leiden en het schoonhouden en schoffelen van het pad naar de weme waarvoor hij jaarlijks een vergoeding genoot. Maar ook betwistte de kerkmeester hem het recht van het zogenaamde gakoren op een aantal percelen van de kosterie ¹²⁾).

De armenmeesters, later diakenen genoemd, droegen zorg voor de armlastigen, bejaarden, wezen en weduwen. Voor de bekostiging beschikten zij over de armen- of diakoniegoederen en ook soms dezelfde soort van rechten als de kerk, de pastorie en de kosterie.

Het totale kerkelijke vermogen van de plaatselijke gemeente was daarmee verdeeld in kerk-, diakonie-, pastorie- en kosteriegoederen met elk hun eigen verantwoordelijke beheerder. De vicarie is sinds de 17de eeuw geen zelfstandig onderdeel meer, maar werd ingebracht bij de pastorie en kosterie.

Uitgangen

Het kerkelijk vermogen bestond uit eigendommen en rechten, "uitgangen" genoemd. Onder het beheer van de kerkmeesters van Beekbergen behoorden landerijen in eigendom die verdeeld waren in blok één tot en met vier en blok zes. Van blok vijf genoot de kerk een tiendrecht. De landerijen bestaande uit akkers werden jaarlijks verpacht, waarbij de pachters de pachtsom in natura betaalden door een bepaald aantal garven te leveren, de zogenaamde kerkegarve¹³). Garven zijn bossen of bundels koren die voordat de oogst werd binnengehaald in groepen aan schoven werden gezet om na te rijpen. Zo verbouwde de pachter op de derde, vierde, vijfde of zesde garf, wat wil zeggen dat eenderde tot eenzesde deel van de oogst voor de kerk was. De levering van het van de garven afkomende zaad moest plaats vinden op Sint Maarten (11 november), als het dorsen meestentijds gedaan was. De zwaarte van de pacht was afhankelijk van andere lasten die op de grond drukten, zoals tienden, tijsen en andere uitgangen.

Een andere vorm van verpachting was de zaadpacht waarbij de pachter een vastgestelde hoeveelheid graan moest leveren, bijvoorbeeld in molders, schepels en spinden. De predikant, de koster, de kerkmeesters en de diakenen inden de pacht niet zelf maar verkochten de op het land staande garven weer aan boeren. Jaarlijks boden gegadigden een som gelds om de kerkegarven binnen te halen. Het stro van de kerkegarven bleef aan de pachter van het land, het afkomende graan van deze garven was voor de pachter van de uitgang¹⁴).

Andere bronnen van inkomsten

Als inkomsten voor de kerk komen in de kerkmeestersrekeningen en ook in het verpondingskohier van het ambt Apeldoorn uit 1648-1650 nog andere posten voor onder de benamingen van wasrente, olie en wijn¹⁵). In het verpondingskohier komen deze uitgangen verspreid voor over diverse percelen gelegen in het kerspel Beekbergen. Vermoedelijk waren de oorspronkelijke erven waar deze lasten op drukten toen al versnipperd over een groot aantal eigenaren wat kan wijzen op een hoge ouderdom van deze rechten. Oorspronkelijk dienden deze uitgangen door de belaste erven in natura geleverd te worden. Was werd gebruikt voor het maken van kaarsen, olie was bestemd voor de Godslamp die altijd moest branden bij de plaats van het Allerheiligste, wijn vermoedelijk voor de mis.

De wasrente moest geleverd worden door:

1. Jolinkserve (1 pond)

2. huis en hof te Oosterhuizen (1 pond)
3. Woeste Hoeve (1 pond)
4. Kampserve (1 ½ pond)
5. Bonenkampshof (1 pond)
6. Komansgoed (1 pond)
7. een kamp achter het dorp (1 ½ pond)
8. hoeve aan Punders Brink (1 ½ pond)
9. een hooiland in het Oosterbroek (½ pond)

De eigenaren moesten jaarlijks gezamenlijk de vastgestelde bedragen voor deze ponden was opbrengen.

Hetzelfde gold voor de uitgang van olie, die drukte op de Wyerse hoven, gelegen in de buurschap Engeland en het huis en hof van Hendrik van Amersfoort voor resp. een mengele (ca 0,7 tot 1 liter) en een kan (ca 1,4 tot 2 liter), en de uitgang voor wijn op het Hoevergoed voor 1 kan ¹⁶⁾. Van sommige goederen is bekend waar deze gelegen waren. Zo blijkt "Komans goed" een andere benaming voor Het Rode Hert te zijn, dat lag aan de Engelandeweg ter hoogte van de Konijnenkamp.

Tienden

Een vierde recht van de kerk was de "tiend van het vijfde blok". In dit blok lagen ook landerijen die toebehoorden aan de pastorie en de "huisarmen" of diakonie. Deze waren dus tiendplichtig aan de kerk ¹⁷⁾! Tienden waren van oorsprong heffingen van het tiende deel van de oogst ten bate van de kerk. Deze vorm van kerkelijke belasting is ontleend aan de Bijbel uit het Oude Testament ¹⁸⁾. Bij de afschaffing van het tiendrecht in 1909 zijn deze tiend-rechten niet meer bekend. Wel bezit de pastorie dan nog een "grove en smalle tiend uit enige hoven en landerijen achter de kerk" die in 1760 verpacht waren voor jaarlijks vijftien gulden. In de 19de eeuw was dit tien gulden, zodat deze tiend het "tientje" werd genoemd ¹⁹⁾. De kerk was van haar landerijen echter zelf meer tienden verschuldigd aan meest particulieren. Het verpondingskohier noemt verschillende tienden die elk een eigen naam hadden zoals de Landschapstiend, de Ruitenborgtiend van mevrouw Van Bassum en in de 19e eeuw van de Gravin van Rechteren van Appeltern, de Kapittelse tiend van Deventer van de stad Deventer, de Nonnentiend van de stad Harderwijk, de Ugchelse tiend van het Burgerweeshuis te Arnhem en de Engelandertiend van de heer Lintelo op te Mars en Juffrouw Margaritta van Steenberg van Duystervoorde. De laatstgenoemde bracht jaarlijks gemiddeld meer dan 330

gulden op. In totaal waren er rond 1650 tien tienden bekend in het kerspel Beekbergen waarvan een aantal ook op de landerijen van de kerk drukten. Vermoedelijk is dit landerijenbezit met tiendplichten verworven door schenkingen. Bij afschaffing van het tiendrecht in 1909 blijken nog meerdere tienden te bestaan en ook een aantal dat in het verpondingskohier was genoemd is dan nog bekend ²⁰).

Grotere tiendplichtige grondcomplexen waren in blokken verdeeld, waarbij elk blok een naam had. Ter illustratie noemen we de "Grove tiend der Nonnen Twachtendonkse en Ruitenbergse tienden, gewoonlijk genaamd de Appelternsche tiend, bestaande uit rogge, haver en boekweit" Dit waren twee tienden die in handen waren gekomen van één eigenaar. In de 19de eeuw was dit mevrouw Vidal de St.Germain-Gravin van Rechteren van Appeltern. In 1907 zijn Karel de Vidal de St.Germain en anderen eigenaar. Over deze gronden was een vijfde deel aan grondbelasting verschuldigd, daarom dienden twee van de vijftientig schoven als tienden aan de tiendheer te worden afgedragen. De verdeling in blokken was als volgt:

- eerste blok genaamd Het Dorperblok
- derde blok langs Keesjeswegje
- vierde blok beginnend bij Kunnenhof
- vijfde blok genaamd de Daalakker
- zesde blok genaamd Het Hoendernest
- zevende blok genaamd Het Zwartenbergse blok
- achtste blok genaamd Het Lierderblok
- negende blok genaamd Het Oosterhuizen

In deze blokken lagen percelen die in eigendom toebehoorden aan de kerk, de pastorie en de kosterie.

Vervolgens waren er nog percelen bezwaard met de Otterloose tiend, eigendom van mevrouw Jenny Nyman te Arnhem, de Grote Beekbergense tiend van het Kroondomein en de Deventertiend van notaris Feith en Jannetje Brouwer, weduwe van Gerard Boks en anderen.

Het gakoren

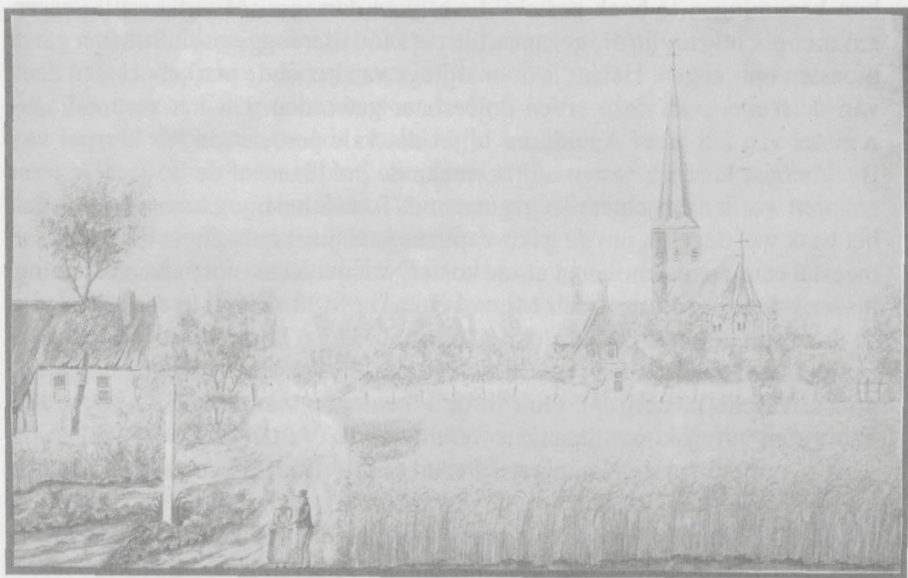
Tenslotte nog iets over het oude recht van de kerk van Beekbergen dat eigenlijk de aanleiding van dit onderzoek is geweest en dat reeds aangestipt werd door mevrouw Frings en de heer Cornelissen de Beer.

In 1488 trof pastoor Henrick Minnicken in "vergenckelijcke olden schriften" een "rente" aan, behorend tot de pastorie, waarvan de koster weer eenderde

toekwam. "Ende dese renten off pacht heit dat miskoren ofte gae-koren". Deze aantekening bevindt zich in afschrift, daterend uit de 17de eeuw, op het laatste folio van het markeboek van de Lierder- en Speldermark ²¹⁾. Het woorddeel *gae* komt van *gadre*, *gader*, later verbasterd tot *gaer* in de betekenis van samen, te samen. Het werkwoord *gaderen* betekende dan ook belasting bijeenbrengen, heffen of innen. Dit komt weer terug in woorden als *gadergelt* en *gaderboek*. In nu nog gangbare woorden vinden we ook iets van deze betekenis terug, bijvoorbeeld in *tolgaarder* en *brievengaarder*. Gakoren is dan het koren dat als belasting, in dit geval voor de kerk van Beekbergen, wordt ingezameld ²²⁾. Het Gakoren is vermoedelijk een oude middeleeuwse uitgang waarmee de erven van de Lierder- en Speldermark belast waren ten behoeve van de instandhouding van de eredienst in de kerk, juist omdat de kerk geen of weinig tiendrechten bezat. Deze erven moesten jaarlijks op Martini (11 november) een vaste hoeveelheid graan leveren in de vorm van rogge of boekweit. Henrick Minneken heeft deze gakorenplichtige erven in 1488 opnieuw met hun benamingen te boek gesteld. Er blijken dan vier- of vijfenvijftig erven gakorenplichtig te zijn die gezamenlijk ca. 1460 liter rogge en ca. 308 liter gerst moesten opbrengen. Helaas is door slijtage van het oude markeboek een deel van de namen van deze erven onleesbaar geworden. Uit het verpondingsregister van het ambt Apeldoorn blijkt dat vele percelen in het kerspel van Beekbergen koren moesten afdragen aan de predikant of de koster. De term gakoren wordt daar echter niet in genoemd. Toch is het hoogst aannemelijk dat het vaak wel degelijk om de gakorenplicht gaat, juist ook omdat de predikant meestal eens zoveel ontvangt als de koster, wat overeenkomt met de verdeling tussen pastoor en koster zoals Minneken dat in 1488 aangaf. In een rekest aan de drost van de heerlijkheid Het Loo uit ca. 1759 gaf koster Petrus van Delsen aan dat het "gakoornboek" vierenvijftig posten vermeldt van uitgangen ten gunste van de kosterij ²³⁾. Ook in de rekeningen van de kerkmeesters zijn inkomsten uit gakorenuitslagen verantwoord. Vanaf de oudste rekening wordt vermeld dat de Kampserve 1 mud (111,5 liter) rogge en Klein Beekhuizen 3 spint (ca. 21 liter) rogge als gakoren verschuldigd zijn ²⁴⁾. Uit dit alles blijkt dat inkomsten uit gakoren zowel aan de predikant, de koster en de kerk toekwamen. Interessant is of namen van de erven genoemd in 1488 ook later nog vermeld worden. Een mooie bron hiervoor, gepubliceerd door de Vereniging Veluwe Geslachten, vormen de protocollen van heregoederen uit het archief van de Gelderse Rekenkamer ²⁵⁾. De hierin voorkomende erven met gegevens vanaf de 16de eeuw blijken ook soms voor te komen in het

gakoren-register van pastoor Minneken of juist later in leggers van kerkegoederen in de 18de en 19de eeuw, met vermelding van kadastrale aanduiding. Door combinatie van gegevens uit deze bronnen zijn sommige erven te volgen vanaf 1488 tot in de 20de eeuw. Een voorbeeld is het goed Praestinc of Praebstenserve, gelegen in Lieren, vanouds toebehorend aan de proostdij van Sint Lebuïnus te Deventer. De proost van Deventer was geërfd in de Lierder- en Speldermark, blijkens het markeboek van 1515-1675. Zo was op een holtspraak in 1541 ook proost Johan Bentinck aanwezig ²⁶). De benaming van "praebst", een verbastering van proost of kapittelheer, valt ook te herkennen in de andere benaming van de Worminger mark, de Praebstmark ²⁷). Nader onderzoek door vergelijking van gegevens zou nog tot interessante ontdekkingen kunnen leiden over de ligging en ouderdom van verschillende erven in Beekbergen.

G.M. Jochems

Deze aquarel van H. van den Bosch uit 1822 vertoont de dorpskerk van Beekbergen met de weme of oude pastorie die dateerde van 1607. In de tijd dat deze aquarel werd vervaardigd was ds. Johan Hendrik van der Linden predikant. Hij deed in 1810 afstand van zijn rechten op de weme en verkreeg daarvoor in de plaats jaarlijks een vast traktement van de kerkmeesters.

particulier bezit

Bijlage

Transcriptie van het gakorenregister uit het markeboek van de Lierder- en Speldermark, Markearch. inv.nr. 71 fol. 25v.

Bij het vervaardigen van deze transcriptie is gebruik gemaakt van een transcriptie van de amateurhistoricus J.D.Moerman, welke echter enige onvolkomenheden bevatte ²⁸). Indien de tekst onleesbaar was is dit aangegeven met "...". Bij interpretatie zijn letters of woorden tussen teksthaken [] geplaatst.

Copia...registrum

1. In nominé dominus amen. Ick heer Henrick Minneken
2. pastoer te Beckbergen int jaar ons Heeren 1488
3. voor alle pastoren die na mij pastors worden [in] der kercke
4. voorschreven dat ick Jacob ten Have ende met mijn caplaen
5. In...Herman, bewarer des altaers van Onser Lieven
6. Vrouwen der kercke voorschreven, heb gevonden die renten
7. hoerende totter pastorien uut vergenckelijcke olden schrif ten
8. ende belijde dat ick ende mijn koster Jacob Meeussen sie ge-
9. boert ²⁹) hebben onbecroent ³⁰) ende daer ick een heel heb daar
10. heft die koester een halve ende anders heb ick oock geen
11. seckerheijt gevonden. Ende dese renten off pacht heit dat
12. [mis]koren ofte gae-koren ende gaet van dat stede goet
13. In ... Hoge Buijrle uut erve van
14. Irnheijt 1 molder rogge
15. Item te Ochelen uter armen goet te
16. Arnhem 1 schepel rogge
17. Item dat Ochelse erve 1 " "
18. " uut Heijmen goet 1 " "
19. " " Jan Lambertsgoet 1 " garst
20. " " here...t[e] Engl[ant] 1 " rogge
21. " " Maldemans erve 1 " "
22. " " Reynder Brinckxgoet 1 " "
23. " " Hermen Henderickxgoet 1 " "
24. " " H...us erve 1 " "
25. " " ...Stevens 't...gl 1 " "
26. " " Ramakers goet bij 't heck 1 " "
27. [" "] Peter [Ho]sp[er]s [er]ve bij
28. ...[hoedem] 1[molder] rogge

29. " "	Fraters goet te Harw	1	
30.		[s]pind	"
31. [" "]	een hoffstede daerbij	1 spind ...	
32. ...			
33.[Item]	ut Reijksene ...nije erve		
34.		1 schepel	rogge
35.Item [ut]	Bentinckx goet	1	" "
36. " "	Derck Robberts goet	1	" "
37. " "	Kruven goet	1	" "
38. " "	goet Beekhuijs erff	1	" "
39. " "	Vermeliker erve	1	" "
40. " "	[Pou]wels erve	1	" "
41. " "	[G]errit Ael[ts] erve	1	" garst
42. " "	[H]end[rik] Garts erve	1	" "
43. " "	Gorshuijs erve	1	" rogge
44. " "	Grent...Zijterts goet	2 spind	"
45. " "	Voorackers erve offte buijr-		
46.	mans erve	1 schepel	"
47. " "	Luken Reijners erve	1	" "
48. " "	Gamelo erve tot Lieren	1	" garst
49. " "	Beurink erve tege Lier hecke		
50. " "		1	" rogge
51. " "	dat goet dat tegens haefs hoff-		
52.	stede aver die strate light	1	" "
53. " "	Bartels goet	1	" garst
54. " "	Berent Hartgers goet	1	" rogge
55. " "	Liermans goet	1	" "
56. " "	Eibers goet	1	" "
57. " "	Krumers goet	1	" "
58. " "	Oldenveens erve	1	" garst
59. " "	Buntstegen erve	1	" "
60. " "	Praeb[sten]s erve	1	" rogge
61. " "	Derck [D]er[ck]s erve	1	" "
63. " "	Yolinks erve	1	" "
64. " "	Brincx erve	2	" "
65. " "	Osterhuus erve	1	" "
66. " "	Ja[c]ob Hartger[s] [erve]	1	" "
67. " "	Pinckenaets goet	1	" garst
68. " "	Roberts erve	1	" "
69. " "	to Lonen in die buijrscop		
70.	op de Horst	1	" rogge
71. " "	ut Gamels erve	1	" "
72. " "	Kaerls erve	1	" "
73. " "	Jan Gaers erve	1	" garst
74. " "	Ramakers goet	1	" "
75. " "	Dillis erve	1	" "

76. " "	Mijns genedigen heeren	
77.	goet	1 molder rogge
78. " "	Broeckhuijs goet	1 schepel "

N.B. In totaal aan rogge:

3 molder	= 375 l	1 molder is ca. 125 liter
38 schepel	= 1064 l	1 schepel is ca 28 liter
3 spint	= <u>211</u>	1 spint is ca 7 liter ³¹⁾
totaal	1460 l	

Van 1 spint is niet leesbaar of dit rogge of garst was.

Aan garst 11 schepel = 308 l

Uit een onderzoek naar de graanprijs zou een berekening zijn te maken van de gemiddelde jaarlijkse opbrengst uit het gakoren.

Lijst van geraadpleegde bronnen en literatuur

- Archief Hervormde Gemeente Beekbergen (Arch. Herv. Gem. Beekb.)
- Archieven van de marken in de Gemeente Apeldoorn 1458-1943 (Markearch.)
- Collectie J.D. Moerman (Coll. Moerman)
- Oud Archief Apeldoorn 1602-1818 (O.A.A.)
- G.D. Cornelissen de Beer, Het Beekbergense Gaa-koornregister. In: *De Marke* jrg. [14, 1990]
- E. Frings-Huisman, Het mis- of gaekoren. In: *De Marke* jrg. 13 december 1989
- E. de Jonge ed., *De herengoederen op de Veluwe* dl. 4 *De herengoederen in de gemeenten Epe, Apeldoorn, Voorst, Brummen en Rheden* (Barneveld, 1995)
- R.M. Kemperink ed., *De Geschiedenis van Apeldoorn* (Zutphen, 1993)
- W. Nolet, P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen* (Amsterdam, 1951)
- H.K. Roessingh, *Garfpacht, zaadpacht en geldpacht in Gelderland in de 17e en 18e eeuw*. In: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* dl. 63 (Arnhem, 1969)
- J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam, 1983) 2e dr.
- W. Wijnaendts van Resandt, *De vicarieën in Gelderland* (Amsterdam, 1943)

Noten

1. E. Frings-Huisman, *Het Mis of gaekoren*. *De Marke* jrg 13 dec. 1989 en G.D. Cornelissen de Beer, *De Marke* jrg [1990].
2. Kemperink, *Geschiedenis van Apeldoorn*, blz. 42.
3. Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, blz. 316-317.
4. *ibidem*, blz. 344.
5. Wijnaendts van Resandt, blz. 6 e.v.
6. *ibidem*, blz. 29-30

7. *ibidem*, blz.9-10
8. *Markearch.*, inv.nrs.88-136, *Arch.H.T.H.*, inv.nrs. 13/1-21
9. *Arch.Herv.Gem.Beekb.*, inv.nr. 160
10. *idem*, inv.nr.198
11. *idem*, inv.nr.165.
12. *idem*, inv.nr.158
13. *O.A.A.* inv.nrs. 258-284
14. *Roessingh, Garfpacht*, blz. 73-76 en *Arch. Herv.Gem. Beekb.*, inv.nr. 159.
15. *O.A.A.*, inv.nrs. 258-284 en 2
16. *idem*, inv.nrs. 258-284
17. *Arch.Herv.Gem.Beekb.*, inv.nr. 159.
18. *Cornelissen de Beer, De Marke jrg. [1990]*, blz.25-26
19. *Arch.Herv.Gem.Beekb.*, inv.nrs 160, 163
20. *idem*, inv.nr.166
21. *Markearch.*, inv.nr. 71
22. *Verw. en Verd.*, dl.II
23. *O.A.A.*, inv.nr.37, stuknr.7
24. *idem*, inv.nrs. 256-258
25. *E.de Jonge e.a.*, blz. 703-753
26. *Markearch.*, inv.nr.71, fol. 3
27. *idem*, inv.nr.515
28. *Coll.Moerman*, inv.nr.12
29. *Verw.en Verd.*, *geboert: iemands rechthebbende*
30. *idem*, *becronen: het belemmeren van het opkomen tegen iets door rechtsmiddelen*
31. *Verhoeff*, blz.6, 111, 113-115, 122-123

"SPINFONDS" WAS ARMEN TOT GROTE STEUN

Koning Lodewijk Napoleon Fonds blijft bescheiden bestaan leiden

Het Koning Lodewijk Napoleon Fonds is een oude instelling die niet meer zo bekend is maar toch altijd nog bestaat. Het fonds werd in de vorige eeuw ingesteld om de armen te helpen. In 1807 liet koning Lodewijk Napoleon een zogenaamd "werkhuis" bouwen in Apeldoorn. In het volgende jaar vaardigde hij een decreet uit waarbij hij honderdduizend gulden aan dit werkhuis schonk in de vorm van staatsobligaties. De rente van dit fonds moest dienen "tot soulaas der inwoners van de dorpen van het schoutambt Het Loo, bestaande uit Apeldoorn, Het Loo, Beekbergen, Loenen en Vaassen". De heer Daendels kreeg het oppertoezicht over het fonds.

Toezicht

In het begin van de 19de eeuw werd het fonds met verschillende namen aangeduid. Men sprak van het "Spinfonds" of de "Commissie van de Armen-school". In 1857 kreeg het de naam "Fonds van wijlen Koning Lodewijk Napoleon". Na 1850 kreeg de gouverneur en na 1898 de Commissaris des Konings het toezicht op het fonds. Aan het eind van ieder jaar moest verantwoording worden afgelegd over de wijze waarop de rentegelden waren besteed. Bij de invoering van de provincie- en gemeentewet verviel de functie van districtscommissaris en ging het werk over naar de burgemeester van Apeldoorn. In de dorpen kwamen commissies met drie leden: de predikant van de Hervormde Gemeente, de pastoor van de Rooms-Katholieke kerk en een burger. De rentegelden moesten aangewend worden zonder onderscheid te maken tussen de gezindten.

Liquidatie

Het hoofdbestuur verdeelde de gelden over de afdelingsbesturen met als verdeelsleutel het inwonertal per dorp. Sinds 1916 werd van een gedeelte van het geld een vast bedrag per dorp uitgekeerd en het resterende werd naar inwonertal verdeeld.

Tot liquidatie van het fonds is men nooit overgegaan, hoewel de instelling in de huidige maatschappij nog moeilijk kan functioneren volgens de oorspronkelijke doelstelling. In de "giftbrief" werd gesteld dat het fonds werkverschaffing moest realiseren. De Commissie exploiteerde het werkhuis

door aan weduwen en oude vrouwen werk te verschaffen in de vorm van vlas spinnen. Hiervoor ontvingen zij spinloon. Daar het echter merendeels oude vrouwen waren was de produktie niet hoog en was het eigenlijk meer een vorm van bedeling. Tevens was er een wever die van het gesponnen vlas linnen weefde. In 1832 werd het spinnen afgeschaft.

Armenschool

Door Koning Willem I werd toestemming verleend om in het gebouw een armenschool te houden. Ook werd onderwijs in handwerken gegeven. Van 1844 tot 1882 bestond een aparte brei- en naaischool. In 1880 werd het oude werkhuis gesloopt en een nieuwe school gebouwd. De school staat nu nog aan de huidige Molenstraat ten oosten van Kanaal-Noord in Apeldoorn. Naast het verschaffen van subsidies en toelagen aan instellingen en liefdadigheid heeft men het geven van gratis onderwijs aan arme kinderen gesteund. In Beekbergen werd ook een wever onderhouden door het fonds. Verder werden er toelagen gegeven aan de onderwijzers van de Christelijke School te Liëren en de naai- en breischolen in het dorp Beekbergen en omliggende buurtschappen. Sinds 1922 werd de wijkverpleging in Beekbergen ook met gelden van het fonds gesubsidiëerd.

Sprengen

In Loenen legde men zich vooral toe op het onderhouden en verbeteren van de wegen en het graven van sprengen. Sommigen hebben zich wel afgevraagd of dit werkelijk ten goede kwam aan "behoefte" arbeiders. Ook werd er grind afgegraven, wat verkocht werd en waarvan de opbrengsten ten goede kwamen aan het fonds. Het grind werd gedolven in de Loenermark.

P.J. Berends, J.W. Schut en H.J. Reusken hebben lange tijd deel uitgemaakt van het bestuur. De wijkverpleging in Loenen krijgt nu nog jaarlijks gelden van het fonds.

Vlas

De afdeling Vaassen verschaftte werk in de vorm van vlas hekelen, spinnen en het weven van linnen. Vanaf 1864 gaf men ook werk door het ontginnen van stukjes heidegrond, die door de afdeling werden aangekocht. Deze werden beplant met denneboompjes. Het strooisel en het hout werden verkocht. In het begin van deze eeuw had Vaassen ook een eigen naai- en breischool.

.....het graven van sprengen..... (spreng onder Loenen)

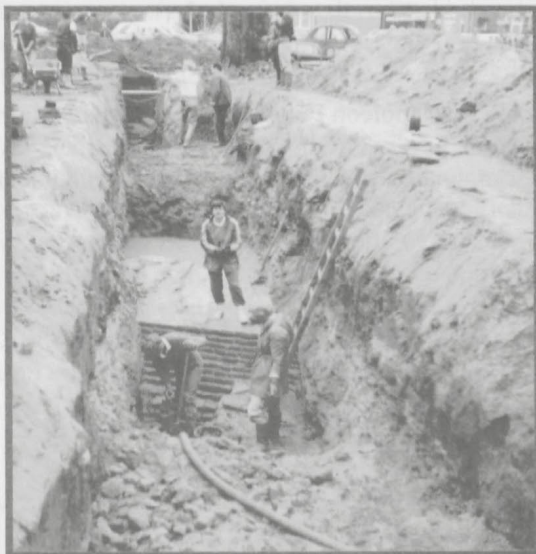
Het Koning Lodewijk Napoleon Fonds keert jaarlijks nog (rente)gelden uit. Het centrale bestuur in Apeldoorn steunt in de vier aangesloten plaatsen diverse organisaties, zoals het kruiswerk en enkele kerkelijke instanties.

Martien Kobussen

De "AWN"

De letters "AWN" staan voor de in 1951 opgerichte Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, in eerste instantie alleen voor West-Nederland (toen dus de "AWWN"). De AWN is de grootste vereniging van amateur-archeologen in Nederland. Deze landelijke vereniging stelt zich het volgende ten doel (uit de statuten van de AWN):

- het beoefenen en bevorderen van de archeologie en haar hulpwetenschappen door middel van zelfwerkzaamheid van de leden in verenigingsverband;
- het er naar vermogen voor waken dat door ondeskundig optreden gegevens en/of voorwerpen verloren gaan, die waardevol kunnen zijn voor de archeologie;
- het in acht nemen van geldende en nog in te voeren wetten en voorschriften van overheidswege.

Leden van AWN-Afd. 17 graven in Zevenaar een middeleeuwse burcht op (1987)

Sinds de oprichting is het aantal leden gestegen tot ongeveer 2400. Overeenkomstig de aard van de vereniging zijn de leden voor het overgrote deel "vrijetijdarcheoloog", maar onder de leden bevinden zich ook wel degelijk beroepsarcheologen. Naar schatting is ongeveer 25% van de leden op een of andere manier actief binnen de AWN:

a. met het "echte" veldwerk:

- veldverkenning: bestuderen van schriftelijke bronnen en het "belopen" van terreinen;

- zogenoemd non-destructief onderzoek (bedoeld om een overzicht te verkrijgen van het archeologisch belang van een bepaald gebied, zonder het bodemarchief ingrijpend te verstoren);

- opgravingen (met de daarmee samenhangende planning vooraf, het graven, het tekenen, het fotograferen en het voorlopig conserveren en registreren van de vondsten);

- het naderhand in de werkplaats definitief verwerken van de vondsten (schoonmaken, tekenen, fotograferen, beschrijven, restaureren, conserveren en het vinden van een goede plaats voor exposabele vondsten);

b. met het bezoeken van door de AWN georganiseerde lezingen;

c. met het deelnemen aan door de AWN georganiseerde excursies.

De stadsmuur van Arnhem, opgegraven door AWN-Afd. 17 in de bouwput van het Paleis van Justitie (1994)

Al deze activiteiten vinden meestal plaats binnen de 22 afdelingen waarin de AWN is onderverdeeld, elk met een eigen bestuurlijke verantwoordelijkheid. Uitgezonderd een deel van Zuid-Nederland "dekken" de afdelingen heel Nederland.

Hieronder ziet u het in de archeologische wereld inmiddels zeer bekende logo van de AWN, een ietwat romantisch plaatje met de ook in deze moderne tijd nog onmisbare schop en datgene dat het meest wordt gevonden, zij het veelal niet zo compleet als hier getekend: keramiek. Dat alles heerlijk in de vrije natuur, waar in werkelijkheid natuurlijk slechts een deel van het archeologisch onderzoek plaatsvindt. Veel van dit onderzoek gebeurt midden in steden en dorpen, en ook wel in gebouwen.

Het AWN-logo

De regio van "De Marke" valt onder twee afdelingen van de AWN. De gemeenten Apeldoorn en Voorst horen bij de afdeling "Zuid-Salland - IJsselstreek - Oost-Veluwezooom" (AWN-Afdeling 18), terwijl de gemeente Brummen onder de afdeling "Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland" (AWN-Afdeling 17) valt.

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij het secretariaat c.q. de leden- en abonnementsadministratie van de AWN. De afdeling waaronder de woonplaats van het nieuwe lid ressorteert, in ons geval dus Afd. 17 of Afd. 18, krijgt bericht van de inschrijving en neemt daarna contact op met het nieuwe lid.

De afdelingen organiseren elk jaar een aantal lezingen, een of meer excursies en andere archeologische activiteiten. Beide AWN-afdelingen hebben een eigen werkruimte waar, met uitzondering van de lezingen, de meeste binnenactiviteiten plaatsvinden, zoals de vondstverwerking. De lezingen van Afd. 17 vinden als regel plaats in Arnhem, die van Afd. 18 veelal in Deventer of Apeldoorn.

Leden van AWN-Afd. 17 bezichtigen de resten van een Romeinse villa tijdens een excursie in 1989

Elke AWN-afdeling heeft een veldwerkgroep die zich bezighoudt met opgravingen en streekverkenning. Vóór de werkzaamheden wordt steeds overleg gepleegd met de provinciaal-archeoloog die verbonden is aan de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort (ROB) en/of met een stads-archeoloog (althans indien aanwezig in een gemeente).

Een veldwerkgroep heeft een kader, een veldwerkleiding, waarvan elk lid is belast met een bepaald onderdeel van het veldwerk, zoals de organisatie van de

werkzaamheden, het vastleggen van de bijzonderheden door beschrijvingen, het maken van tekeningen of foto's en het inzamelen van de vondsten.

Deze tijdens een opgraving of veldverkenning ingezamelde vondsten worden in de werkplaats na reiniging van een nummer voorzien, waarna zij met behulp van specialistische literatuur zo goed mogelijk worden gedetermineerd teneinde de ouderdom en eventuele bijzonderheden betreffende bijvoorbeeld de vorm of het materiaalgebruik vast te stellen. Voor zover zinvol worden vondsten gereconstrueerd of gerestaureerd. Veelal heeft een afdeling daarvoor een vaste dag in de week gereserveerd.

Detail van een waarschijnlijk 13e-eeuwse muur van het klooster Ter Hunnepe (ten zuiden van Deventer). Dit onderzoek door AWN-Afd. 18 is misschien wel het meest langdurige en uitgebreide onderzoek dat een AWN-afdeling ooit uitvoerde. De foto werd gemaakt tijdens een Open Dag in 1987.

De door al deze werkzaamheden verkregen gegevens worden gepubliceerd in een veldwerkverslag, dat voor leden en belangstellenden beschikbaar is. De vondsten,

veldwerktekeningen en foto's zijn tevens te zien op tijdelijke tentoonstellingen in diverse musea en andere daarvoor geschikte plaatsen. Er wordt naar gestreefd om gevonden en gerestaureerde voorwerpen zo goed mogelijk in bruikleen te geven aan plaatselijke musea e.d. voor permanente expositie. De niet-exposabele vondsten worden uiteindelijk na bestudering in het eigen depot bewaard of overgedragen aan een instelling als het Gelders Archeologisch Depot.

Opgegraven plattegronden van grote constructies/gebouwen kunnen soms blijvend zichtbaar worden gemaakt door ze met een andere kleur aan te geven in het plaveisel van een straat, door op metselen bovengronds (zoals bijvoorbeeld de Burcht te Zevenaar die zo zichtbaar is gemaakt op een grote parkeerplaats) of door de resten op te nemen in een nieuw bouwwerk (zoals is gedaan met de Noordenbergtoren in Deventer).

In 1989 groeven leden van AWN-Afd. 18 in Deventer de fundering van de Noordenbergtoren (1487) op. De resten konden bewaard blijven in een parkeerkelder.

Veel AWN-afdelingen kennen een inloopavond, waar ook niet-leden welkom zijn voor een (al dan niet archeologisch) praatje, voor informatie, om vondsten te tonen of om de bibliotheek te raadplegen.

Tot voor een tiental jaren hield de archeologie zich vooral bezig met de prehistorie. De bestudering van de historische mens en zijn nalatenschap was immers de taak van de historicus. In dit denken is verandering gekomen: men is zich ervan bewust geworden dat door archeologisch onderzoek aanvullende gegevens verkregen kunnen worden. Zo onderzoekt de AWN-Afd. 17 bijvoorbeeld in Arnhem die plaatsen, waar door stadssanering of andere bouwkundige werkzaamheden sporen uit het verleden verloren dreigen te gaan. Het zou natuurlijk veel beter zijn wanneer dit alles niet uitsluitend aan vrijwilligers zou worden overgelaten, maar hoewel de gemeente Arnhem hiertoe inmiddels wel de intentie heeft uitgesproken, is er tot op heden nog geen stadsarcheoloog aangesteld. De betekenis van de historische archeologie wordt meer en meer ingezien en resulteerde in een dertigtal gemeenten al in de aanstelling van een stadsarcheoloog. Zo ook in steden als Zutphen en Deventer, die samen een stadsarcheoloog "delen". Deze stadsarcheoloog (Michel Groothedde), overigens ook bestuurslid van Afd. 18 van de AWN, werkt nauw samen met vrijwilligers en heeft in een paar jaar duidelijk laten zien wat er mogelijk is, zulks ten voordele van de geschiedschrijving van beide steden. Naar men zegt is ook de gemeente Apeldoorn van plan in de toekomst, al dan niet samen met een andere gemeente, een stadsarcheoloog aan te stellen.

De activiteiten van een AWN-afdeling beperken zich niet tot stadsonderzoek. Het werkterrein van een afdeling is, mede als gevolg van geologische verschillen in het landschap, een in tijd, cultuur en dikwijls ook in vierkante kilometers, omvangrijk gebied. Er kan bijvoorbeeld sprake zijn van stuwwallen, waarin soms zeer oude werktuigen worden gevonden, maar ook van een rivierenlandschap dat weer een heel ander karakter heeft, ook archeologisch gezien.

Het hoofdbestuur van de AWN geeft een tweemaandelijks tijdschrift uit, "Westerheem" geheten, waarin AWN-leden gelegenheid krijgen de resultaten van hun archeologisch onderzoek voor het voetlicht te brengen. Verder organiseert het hoofdbestuur excursies zowel in binnen- als in buitenland en geeft het

gelegenheid tot deelname aan studie- en werkkampen, waar leden onder wetenschappelijke leiding kunnen meewerken aan een opgraving.

Leden van AWN-Afd. 17 verrichtten de afgelopen jaren een uitgebreid onderzoek naar (mogelijke) grafheuvels op de Zuid-Veluwe. Er konden er ruim 20 worden bijgetekend op de archeologische kaart.

De foto werd genomen in 1992.

Het is iedereen verboden gericht naar oudheden te graven. Wanneer vergunning is verkregen voor grootschalig grondverzet, mag weliswaar worden gegraven door een aannemer, maar zodra daarbij sprake is van een oudheidkundige vondst is men verplicht dit te melden. Dat kan officieel aan de burgemeester, maar in de praktijk vervult de AWN hier een zeer belangrijke rol. Een AWN-veldwerkleider geeft de vondst door aan de ROB, waarna in overleg met de ROB wordt bekeken hoe het vervolg zal zijn: een onderzoek door de ROB zelf of een onderzoek door de betreffende AWN-afdeling, vanzelfsprekend wel onder supervisie van de ROB en/of een andere instelling met een opgravingsbevoegdheid. Want alleen instellingen als de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), enkele archeologische faculteiten van universiteiten en een aantal gemeentelijke archeologische diensten hebben de bevoegdheid om op te graven. Leden van de AWN graven dan ook altijd op onder (eind)verantwoordelijkheid van zo'n instelling.

Leden van AWN-Afd. 17 deden in 1991 een opgraving naar het Loogasthuis in Zevenaar.

Overigens, waar menigeen denkt dat archeologen zich vooral bezighouden met opgraven, berekende een archeoloog eens dat het graven zelf maar zo'n tien procent van zijn tijd in beslag nam. Andere zaken vroegen veel meer tijd, zoals het bezoeken van locaties met grondverzet, het determineren, restaureren en conserveren van vondsten en het uitwerken van opgravingsresultaten in een rapport. Dit geldt eigenlijk ook voor het werk van een deskundig amateur-archeoloog: vaak besteedt ook die naar verhouding minder tijd aan het opgraven zelf dan aan de voorbereiding en uitwerking van een project, werkzaamheden die dus ook zeer "diepgravend" kunnen zijn.

Tenslotte, lid zijn van de AWN betekent voor veel van onze actieve leden: niet alleen dat zij op een of andere wijze bezig zijn met archeologie, ook het sociale aspect telt terdege mee. Het is gewoon leuk en gezellig met mensen om te gaan die dezelfde hobby hebben. Ondanks de wat formele en (terecht) serieuze doelstelling aan het begin van dit verhaal is de AWN wel degelijk ook een (gewone) vereniging voor iedereen. Ook voor leden die (nog) maar weinig weten van archeologie, zoals ondergetekende zelf in 1980, toen hij lid werd van de AWN, mocht ervaren.

Eerbeek-Werfakker (1987): onderzoeken van sporen in een wegcunet.

Mocht u geïnteresseerd zijn (geraakt) in de archeologie van onze regio en/of de AWN dan nodig ik u graag uit contact met mij op te nemen. Het lijkt mij zinvol wanneer een aantal in de archeologie geïnteresseerden eens met elkaar om de tafel gaan zitten. Misschien is het zelfs mogelijk binnen De Marke in een of andere vorm een "werkgroep archeologie" op te richten. U merkt dat ik mij erg voor-
 zichtig uitdruk: een en ander is namelijk sterk afhankelijk van de eigen mening van de leden van zo'n "werkgroep". Ik stel mij voor dat een dergelijke werkgroep goede contacten onderhoudt met de AWN, dat de leden ook lid zijn van de AWN, zodat ten volle geprofiteerd kan worden van de steun die de twee in onze omgeving werkzame, actieve en zeer deskundige AWN-afdelingen kunnen bieden. Bovendien zijn alleen AWN-leden verzekerd tijdens archeologisch veldwerk dat in AWN-verband plaatsvindt.

J. Coenraads,
 voorzitter van AWN-afdeling "Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland".

AWN
 archeologie

"AWN-archeologie".

AWN-gegevens:

Algemeen secretariaat AWN: Waldeck Pyrmontlaan 8 B/2, 1075 BV Amsterdam

Leden- en abonnementsadministratie AWN: (ook voor opgave van nieuwe leden): Administratiekantoor N.L. van Dinther, Postbus 714, 3170 AA Poortugaal, ☎ (010)5017451 (tijdens kantooruren)

Secretariaten van afdelingen waarbinnen het gebied van De Marke valt:

AWN-afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland (AWN-afdeling 17): Mevr. A.M. Baljet-Peters, Bronbeeklaan 40, 6824 PH Arnhem, ☎ (026)3643080

AWN-afdeling Zuid-Salland - IJsselstreek - Oost-Veluwezoom (AWN-afdeling 18): Mevr. W.H.B. Corbeek, Roessinksweg 9, 7422 LE Deventer, ☎ (0570)654859

Informatie AWN-afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland (Afd. 17):

Werkruimte: Sonsbeeksingel 3 te Arnhem, open op dinsdagen van ca. 10.00-15.00 uur / op elke eerste woensdag van de maand vanaf 20.00 uur (niet in juli en augustus). Inlichtingen: mevr. T. Boltze-Nieuwenhuis, ☎ (026)3614621.

Lezingen: De lezingen van Afdeling 17 vinden plaats op de tweede woensdag in de maand (niet in juni t/m augustus en december) in Cultureel Centrum De Coehoorn, Coehoornstraat 17 te Arnhem (tegenover NS-station). Aanvang: 19.45 uur. Toegang f 2,50.

Algemene informatie: Bij de secretaris van de afdeling (zie boven); J. Coenraads, ☎ (0313)652636.

Veldwerk: De activiteiten vinden eens per maand plaats op zaterdagochtend. Wanneer daar aanleiding toe is kan ook op andere (zater)dagen worden gewerkt.

Inlichtingen veldwerk: J. Coenraads ☎ (0313)652636; J.G.M. Verhagen (veldwerkcoördinator), ☎ (0316)524639; R. Houkes, ☎ (026)3511666.

Informatie AWN-afdeling Zuid-Salland - IJsselstreek - Oost-Veluwezoom (Afd. 18):

Werkruimte: Achter de Muren, Duimpoort 51 te Deventer, open op woensdagavonden vanaf 20.00 uur (uitgezonderd avonden waarop een lezing is gepland).

Coördinatie depot: mevr. R. Naeff, Graaf van Burenstraat 46, 7411 RX Deventer, ☎ (0570)613982.

De werkgroep Apeldoorn beschikt over een eigen depot aan de Havenstraat te Apeldoorn, open op donderdagavonden vanaf 20.00 uur. Informatie: R. van Dierendonck, ☎ (055)660319; L.G. Heij, ☎ (055)3553688.

Lezingen: De lezingen van Afdeling 18 vinden in principe plaats in het Gemeente-archief, Klooster 3 te Deventer.

Algemene informatie: Bij de secretaris van de afdeling (zie boven).

Inlichtingen veldwerk: F. ten Bosch (veldwerkcoördinator), ☎ (0571)276338; L.G. Heij (Apeldoorn e.o.), ☎ (055)3553688.

